

Uvodna beseda

Za naše bralce skuša Teorija in praksa zbrati mnenja kompetentnih sogovornikov o nekaterih problemih, odprtih vprašanih in rešitvah, ki jih vsebujeta »Kritična analiza političnega sistema« in »Dolgoročni program ekonomske stabilizacije«; to sta temeljna dokumenta, ki zarisujeta strategijo poti in sredstev za izhod iz globalne družbene krize. Zamotana dialektika politične in ekonomske sfere ima v socialistični praksi 20. stoletja širše zgodovinsko ozadje: kaže se v ciklusih velike prepletenosti obeh sfer, bistvenejših razhajanj in tudi ostrih konfrontacij – tako v teoretični misli kot tudi v družbenoekonomski praksi.

Naše sodelavce smo povprašali, kako politični sistem s svojimi institucionalnimi oblikami, strukturo in oblikami delovanja vpliva na gospodarski razvoj; kolikšna je dinamičnost in adaptabilnost družbenega sistema za uvajanje in razvoj novih tehnologij in kako daleč smo z uveljavljanjem ekonomske učinkovitosti, blagovne produkcije in delitve po rezultatih dela – kratka, katere značilnosti ima v sedanjem trenutku proces podružbljanja gospodarjenja z družbenimi sredstvi. Hkrati sprašujemo o pogojenosti ekonomskega (normativnega) in gospodarskega (operacionaliziranega) sistema s temeljnimi postavkami političnega sistema kot so: samoupravni družbeni odnosi, federativna družbena ureditev, delitev družbene moči v družbenopolitičnih skupnostih . . . , in to z vidika uveljavljanja delegatskega sistema, pluralizma samoupravnih interesov ter vloge ZK, ki naj legitimira, osvobaja in integrira potence za preseganje družbene krize.

Do zaključka redakcije so nam prispevke poslali: Janez Štanovnik, član Predsedstva SR Slovenije, Zagrebčana dr. Branko Horvat iz Inštituta za zunanjo trgovino in Slavko Goldstein iz založbe Liber, dr. Bogdan Kavčič, redni profesor na FSPN, dr. Najdan Pašić, redni profesor Fakultete za politične vede v Beogradu, mgr. Bogomil Ferfila, asistent na FSPN in dr. Bogomir Kovač z Ekonomske fakultete v Ljubljani. Prispevke drugih povabljenih piscev bomo objavili v naslednji številki revije.

VPRAŠANJA:

- 1. Ali sta po vašem mnenju Kritična analiza delovanje političnega sistema in Dolgoročni program gospodarske stabilizacije toliko teoretsko-logično in konkretno zgodovinsko konsistentna, da omogočata preboj od načelnega h konkretnemu, od idejnega k operativnemu programu premostitve jugoslovanske družbene krize?*
- 2. Združevanje socialističnega samoupravljanja (kot političnega odnosa) z blagovno produkcijo in njej ustrezno institucionalizacijo produkcijskih odnosov odpira več vprašanj. Zanima nas, kakšne politične oblike in načini delovanja političnega sistema ustrezajo pluralizmu ekonomskih interesov, konkurenčnosti in zasebnosti, ki so lastni blagovni obliki samoupravnih produkcijskih odnosov?*
- 3. Katere oblike in sredstva političnega sistema bi omogočile hitrejše uveljavljanje ekonomskih (tržnih) zakonitosti in na tem temelju nujne relativne samostojnosti in odgovornosti gospodarskih subjektov – ob upoštevanju določenih družbenih pravil gospodarske politike in strategije dolgoročnega razvoja (družbenega planiranja). Ali je naraščajoči politični intervencionizem v OZD rezultat neracionalnega obnašanja »samoupravnega podjetja«, ali pa je ta »neracionalnost« zgolj posledica omejevanja svobodnega delovanja tržnih zakonitosti in avtonomnosti gospodarskih subjektov?*

4. *Kako v političnem sistemu krepi ekonomske temelje socialističnega samoupravljanja, predvsem njegovo ekonomsko učinkovitost in hitrejši tehnološki razvoj, humanizacijo delovnih procesov, demokratizacijo produkcijskih odnosov, enakopravnost v razpolaganju in prisvajanju družbenega produkta itn. Kakšne so realne možnosti za razvoj samoupravljanja v sedanji gospodarski krizi (nizka gospodarska rast, visoka inflacija, nezaposlenost . . .), ki vpliva tudi na politične in moralne vrednostne sestavine jugoslovanske družbe?*
5. *S kakšnimi ekonomskimi in političnimi sredstvi bi lahko dosegli večjo stopnjo integrirano-sti vseh oblik samoupravljanja (v Gramscijevem pomenu »družbenega cementa«) – od »združenega dela«, krajevnih skupnosti in drugih načinov družbenopolitičnega organiziranja – do federacije. Ali uresničevanje in nadaljnje razvijanje samoupravnega družbenega sistema zahtevata še večjo normativizacijo ali pa svobodnejše in avtonomnejše delovanje »ekonomskega stroja«, tržnega gospodarstva in samoupravljanja kot družbenega gibanja?*
6. *Če sta samoupravljanje in etatizem eno temeljnih bipolarnosti jugoslovanske družbe, kje potem, po vašem mnenju, tičijo temeljni ekonomski in politični razlogi za razmah etatizma in njegovo »teritorializacijo«, za različne regionalne in »republikanizirane« interese, ki preprečujejo ekonomske procese združevanja in omejujejo medsebojno odvisnost in celovitost družbenopolitičnih skupnosti v federaciji?*
7. *Samoupravno odločanje delavcev in delovnih ljudi v OZD in drugih samoupravnih ter družbenopolitičnih skupnostih je v veliki meri obstalo pred razmejitvijo upravljalških odločitev in sredstev ter načinov njihovega uresničevanja, pred pravicami in odgovornostjo (samo)upravljanja in izvrševanje. Kako naj bi ekonomski in politični sistem vzpostavila pravilnejša razmerja družbeni pristojnosti in odgovornosti za nemoteno delovanje družbene produkcije?*
8. *Kaj bi po vašem mnenju morale storiti ZK in druge družbenopolitične organizacije kot nosilke reformnih prizadevanj, da bi hitreje premostili družbeno krizo? Kako zagotoviti enotnost politične volje, kaj storiti za samostojnost in odgovornost vseh nosilcev odločanja v družbi, da bi Dolgoročni program gospodarske stabilizacije in Kritična analiza delovanja političnega sistema postala učinkovita strategija družbenega razvoja? Ali njuno uveljavljanje ne zahteva določene prerazdelitve družbene moči med sedanjimi ekonomskimi in političnimi subjekti jugoslovanske družbe?*

Dvojnost ustavno-normativnega in dejanskega sistema odločanja

Odgovor na 1. vprašanje: Bistvo problema ni v konsistentnosti ali nekonsistentnosti stabilizacijskega programa in kritične analize, ampak v problemu, s katerim se ne spopada niti prvi niti drugi od teh dokumentov. Bistvo »jugoslovanske družbene krize« je v dvojnosti ustavno-normativnega in neformalnega, toda dejanskega sistema odločanja. Bistvo konflikta zato ni enostavno med »ekonomskim« in »političnim«, ampak v dejstvu, da neformalni centri odločanja, ki povezujejo ekonomsko in politično področje – ki pa se oblikujejo »za hrbtom« ustavno-samoupravnih struktur –, postavljajo samoupravno družbo in njene mehanizme odločanja pred »gotova dejstva«.

Jugoslovanska družba tako prihaja do imobilizirajočega protislovja, ko vsi sprejeti dokumenti, resolucije in deklaracije prisegajo na »samoupravljanje«, izvajanje – in celo zakoni, še bolj pa administrativni izvajalni predpisi – gre pa ravno v nasprotno smer. To povzroča dvoiličnost, ki izpodkopava avtoriteto in zaupanje v centre upravljanja. Zahtevamo »razbremenjevanje gospodarstva«, hkrati pa povečanje zveznega proračuna. Govorimo o zmanjšani »programirani inflaciji«, potem pa še isti mesec povečamo cene, ki jih nadzoruje država, na dvakratno stopnjo lanske inflacije. Govorimo o »nagrajevanju po delovnih rezultatih«, potem pa ob stagnantni produktivnosti povečamo realne dohodke za 9 odstotkov in pri tem proporcionalno močnejše dohodke v nematerialnih in neproduktivnih dejavnostih. Govorimo o spoštovanju gospodarskih zakonitosti, hkrati pa predlagamo sistem delitve po merilu »enakih želodcev«, ki seveda nima nič skupnega z gospodarskimi zakonitostmi. Družba ni zmogla še niti začetne absorpcije nakopičenih »tečajnih razlik«, pa ji že pripravljamo podobno novo pasivo »obrestnih razlik«. Naš osnovni problem je uskladitev besed in dejanj.

Odgovor na 2. vprašanje: Trg oz. blagovna produkcija je zgodovinsko edina možna osnova socialističnega samoupravnega odnosa. Samoupravni socialistični odnos je zato »prehodna faza«, ne pa še kakovostno nova zgodovinska formacija. Toda osnovna razlika med »tržnim kapitalizmom« in »tržnim socializmom« je, da je pri prvem osnova za pridobivanje dohodka lastnina nad proizvajalnimi sredstvi, medtem ko je v socializmu osnova dohodka delo. In ker se na trgu delo pojavlja v izredno različnih kvalitetah in ker se konkretizira v različnih intenzitetah, je »pluralizem interesov« prav tako kot »konkurenčnost« nujna posledica teh velikih razlik.

V takih razmerah je iluzorno pričakovati, da bo »tržni avtomatizem« reševal vse. Družba mora imeti svoj »politični mehanizem«, ki dopolnjuje in usmerja delovanje »ekonomskega mehanizma«. Da bi pa ob tem preprečili »zarotniško« povezovanje izvršilnih vrhov iz obeh mehanizmov, moramo odločno izpolnjevati načela javnosti odločanja, neposredne demokratičnosti volitev tistih, ki odločajo, in striktno povezanosti odločanja in odgovornosti.

»Kolektivnost« odločanja, ki zamegli individualno odgovornost, se spreminja v svoje nasprotje. Kratka »rotacija«, ki prekinja cikel odgovornosti med izpolnjevanjem odločitve, je prav tako v nasprotju z izvorno težnjo demokratičnosti.

Če želimo preprečiti oblikovanje »neformalnih« centrov odločanja za hrbtom ustavno-samoupravnih mehanizmov na gospodarskem in političnem področju, moramo predvsem izvesti sistem neposrednih volitev nosilcev določenih funkcij odločanja. Funkcionarji v delovnih organizacijah, združenjih, občinah, republikah in v federaciji tako ne bodo več čutili svoje odvisnosti in lojalnosti do »delegatske baze« – za katero se skrivajo neformalni centri družbene moči – ampak se bodo zavedali, da je izvir njihovega pooblastila v bazi samoupravljalcev.

Skratka, politični sistem ne more biti »relativno neodvisen«, ampak mora izhajati in biti neposredno odgovoren samoupravnim celicam, ki so nosilke in vir suverenosti in oblasti.

Odgovor na 3. vprašanje: Predvsem bi morali ugotoviti, kaj so »neracionalnosti«, ali resnično obstajajo, in končno, ali imajo monopol na »neracionalnost« ozdi ali pa jih neprimerno več proizvajajo neformalni centri odločanja. Verjetno bo danes v Jugoslaviji malokdo nasprotoval, če rečem, da so bile odločitve za Feni, Obrovac, Gacko, Lendava, Dina itd. posledica »neracionalnega« odločanja izven ustavnih okvirov ekonomskega in političnega sistema. Vsak intervencionizem opravičuje svoj poseg z argumentacijo »racionalnosti«. Trg je neoseben in je zato po definiciji »iracionalen«. Naraščajoči politični »intervencionizem« je posledica napada protisamoupravnih birokratskih »neformalnih centrov odločanja« na temelje samoupravnega sistema. Ta napad pa se izvaja z intenzivno retoriko in ob priseganju na »samoupravna načela«. Tri četrtine cen industrijske proizvodnje je tako ali drugače pod državnim nadzorom. Ozdi dejansko ne odločajo niti o polovici celotnega dohodka, ki jim ostaja, ko so poravnali obveznosti do »družbe«, ampak obvezna »združevanja sredstev« in odplačevanje obresti praktično zožijo področje odločanja ozda na eno tretjino celotnega dohodka, ki pa je zgolj čisti dohodek in nič več. Ozdi tako niti nimajo priložnosti za »neracionalno« obnašanje. Ta ugotovitev me vodi do prvega dela vprašanja. Ne gre za »oblike in sredstva političnega sistema«, ampak je treba pričeti pri oblikah in sredstvih ekonomskega sistema. Odkar smo ustavno in svečano razglasili načela samoupravnega gospodarskega sistema, se dejansko področje materialne

možnosti za odločanje samoupravnega ozda stalno zožuje. Ustava načelno zahteva samoupravno obvladovanje celotnega procesa reprodukcije, dejansko pa o razširjeni reprodukciji – in celo o dobrem delu odločitev v enostavni reprodukciji – skoraj izključno odločajo neformalni centri odločanja. Izhod je v doslednem izvajanju samoupravljanja in ne v nekakšnem političnem »dograjevanju« ali pa »nadgrajevanju«.

Odgovor na 4. vprašanje: Bistvo družbene krize je v procesu medsebojne pogojenosti negativnega dejstva funkcionalno povezanih vzročnih verig: korenine inflacije so v ogromnih neproizvajalnih izdatkih (izgube, fiktive, dubioze, pretirana administracija, visoki obrambni izdatki, visoke obveznosti do tujih upnikov, ki vse skupaj absorbirajo skoraj eno četrtno celotnega dohodka), ki pritiskajo na akumulacijo in proizvodjalne naložbe, naglo padajoča stopnja investicij pa zmanjšuje možnosti za zaposlovanje in hitrejši tehnološki napredek; ali pa: nizka gospodarska rast je posledica nezadovoljive akumulacije in naložb oz. restriktivne politike, ki odvaja dober del akumulacije v tujino za poravnanje dolgov (v realnih odnosih skoraj 10 odstotkov celotnega dohodka), to pritiska na maso dohodka, namenjeno čistim osebnim dohodkom, posledica česar je ne samo zmanjševanje volje za novatorstvo, ampak tudi dramatična erozija delovne morale (»dohodek ne more biti nikdar tako majhen, da ne bi mogli še bolj zmanjšati količine dela«). V takih razmerah, kjer je vsaka stvar negativno povezana z vsako drugo, je najvažnejša strategija razbijanja »verige negativne pogojenosti«. Pri izdelavi take strategije pa je osnovna določitev prednostnega področja akcije. Hkratni nastop na celi fronti obeta malo uspeha, ker se takoj srečamo s problemom nezadostnih sredstev.

Menim, da je v naših razmerah osnovna zahteva po oživljanju gospodarske rasti (s tem rešujemo hkrati pogoje za zaposlenost, za povečevanje izvoza, za tehnološki napredek in odpravljanje inflacije). Za oživljanje rasti pa potrebujemo akumulacijo. Te pa ne moremo dobiti z voluntarističnim povečevanjem »akumulativne sposobnosti« gospodarstva, ampak jo moramo povečevati predvsem s pozitivno spodbudo občanov (kar je preko polovice naše potencialne akumulacije). To pa zahteva realne obresti in spremembo odnosa do drobnega gospodarstva.

Odgovor na 5. vprašanje: »Normativizacija« predpostavlja večjo ali manjšo stopnjo centralizacije in je zato v pojmovnem nasprotju s samoupravljanjem. Rešitev zato lahko iščemo samo v avtonomiji »ekonomskega stroja«. Prav tako je samo po sebi razumljivo, da opredelitev za »normativizem« pomeni relativno avtonomijo »političnega stroja«, kar vodi družbo do neizbežne dezintegracije konfliktov posebnih interesov neformalnih centrov oblasti. Ker ti centri oblasti nimajo neposrednega mandata od samoupravne baze – ampak zagotavljajo samoobnavljanje z manipulacijo delegatskega sistema – podpirajo samoupravno retoriko z apelom na vse mogoče atavizme in strasti. V imenu »enotnega jugoslovanskega trga« – in

ob nenadzorovanem napadu na »šticungaše« – se tako uvaja sistem deviznih »pravic« in deviznega trga brez deviz.

Resnično integracijo družbe lahko dosežemo edino tako, da postane delo edina in izključna osnova oblasti in suverenosti. Na tej osnovi se potem gradi zgradba ekonomskega in političnega sistema, ki se medsebojno prepletata in dopolnjujeta – nikdar si pa nč stojita nasproti. Ista načela neposrednega demokratičnega voljenja in odločanja veljajo potem za gospodarski in politični sistem – ki pravzaprav sploh nista več ločena. Le tako lahko preprečimo, da eden ali drugi ne postane »stroj«, ki si ga lahko prilaste in ga uporabljajo neformalni centri oblasti.

Merilo iskrene privrženosti samoupravnim opredelitvi ne more biti abstraktno nasprotovanje »administrativnim intervencijam«, ampak konkretno upiranje vsem tistim posegom – pa čeprav se kažejo v obliki prispevkov, prometnega davka, nadzora nad cenami, obveznega združevanja sredstev, namenske alokacije proizvodnje itd. – ki odvzemajo vitalnost in oblast nad razširjeno reprodukcijo osnovnim samoupravnim celicam.

Odgovor na 6. vprašanje: Osnova krize jugoslovanske družbe ni v antagonizmu – odnosno v »bipolarnosti« – samoupravljanja in etatizma. Osnova krize je v »podsistemu« neformalnih centrov odločanja in oblasti. Ti neformalni centri pa zajemajo prav tako poslovodne strukture v samoupravljanju kot tudi vodeče strukture na različnih ravneh državne uprave, in to od občine, republike do federacije.

Ti centri neformalnega odločanja in oblasti so obstajali pred ključnimi ustavnimi odločitvami o polnem razvijanju samoupravljanja. Demokratičnim tendencam zahteve po samoupravljanju se niso neposredno uprli, ampak so se često celo spuščali v retorično licitacijo vsestranskega izjavljanja za samoupravljanje. Saj je vsak korak omejevanja samoupravljanja in razmaha etatizma – če gre za vzpostavljanje centralističnega planiranja, za centralistično razdeljevanje deviznih »pravic«, za »nadziranje« cen, za »velike sisteme«, za »planirano« inflacijo ali pa za pretvarjanje kratkoročnih posojil v dolgoročne – spremljan z obširnimi uvodom potrjevanja ustavnih samoupravnih načel.

Korenine etatizma so očitne v dejstvu, da so bili dejanski centri neformalnega odločanja in oblasti močnejši od demokratičnega pritiska samoupravljalcev. Tako prihaja do čudne amalgamacije, ob kateri tradicionalni centri odločanja skušajo doseči svojo perpetuacijo ob sprejemanju samoupravne retorike.

In zakaj »teritorializacija« etatizma? Vsak poseg etatistične intervencije v tržno-samoupravni proces reprodukcije in delitve dohodka ima seveda namen doseči določeno prednost »za sebe« v razdelitvi dohodka. To nujno pripelje do odgovora z druge strani v imenu »obrambe« lastnih samoupravnih pravic. Tako se pluralizem samoupravnih interesov sprevrže v antagonizem nacionalizmov. Rešitev iz te situacije ni v abstraktnem

boju z mlino na veter etatizma, ampak v odločnem razkrinkavanju neformalnih centrov odločanja in s tem sproščanju vitalne sile samoupravljanja.

Odgovor na 7. vprašanje: Osnovni problem ni v razmejnitvi »pristojnosti« ekonomskega in političnega sistema. Osnova samoupravne koncepcije je monizem in ne bipolarnost sistema. Delo ima »čas in oblast«. Iz samoupravnega dela izvirata hkrati sistem gospodarskega in političnega odločanja. Delavec samoupravljalec neposredno pooblašča – in s samoupravljaljskimi mehanizmi nadzira uresničevanje – izvajalce gospodarske in politične politike. Ti izvajalci so neposredno in osebno odgovorni za izpolnjevanje svoje funkcije oz. za odločitve pri izpolnjevanju te funkcije. Nihče se ne more skrivati za »kolektivnimi odločitvami« (»vsi smo odgovorni« in posamezniki so samo izvajalci naših kolektivnih napak!) Pri izpolnjevanju svoje funkcije – na osnovi generalne politične usmeritve, ki je bila baza za njegovo izvolitev – mandatar oz. upravljalec svobodno odloča oz. opravlja svojo funkcijo, za kar odgovarja ob koncu svojega mandata. Samo če ga kolektivni organ upravljanja pri izpolnjevanju te funkcije zaustavlja in od njega zahteva drugačno odločitev, kot pa jo je sam predlagal, nosi odgovornost za posledice take odločitve kolektivni organ sam. Upravljanje in uresničevanje – na gospodarskem in političnem področju – morata biti individualni. Kolektivnost samoupravljanja ni v »kolektivnem vodstvu«, ampak v demokratičnem izbiranju vodečih kadrov, v demokratični diskusiji o osnovnih smernicah vodenja in končno in predvsem v presoji odgovornosti vodilnih za odločitve, ki so jih sprejeli pri opravljanju svoje funkcije.

Odgovor na 8. vprašanje: Družbena moč se seveda ne deli kot karte pri igri pokerja. Konstelacija družbene moči je dejstvo, ki ga ni mogoče spremeniti z resolucijami, pa kot smo videli na lastni izkušnji, celo ne z ustavo, sistemskimi zakoni in partijskimi konferencami. Naše družbene krize ne bomo premostili s prerazdelitvijo družbene moči med sedanjimi ekonomskimi in političnimi subjekti, ampak z razkrinkavajem neformalnih – in protiustavnih – centrov odločanja, z mobilizacijo ZK in vseh delavcev samoupravljalcev v naši družbi za najširši razmah vsestranskega demokratičnega odločanja – in odgovornosti za to odločanje.

Pri tem ne moreta biti niti stabilizacijski program, pa tudi ne kritična analiza »rdeča knjižica« oz. katekizem za akcijo. Navdih akcije morata biti trdna volja in odločnost uresničiti načela samoupravnega vsestranske demokratičnega sistema. Absolutna je demokratična volja samoupravljalcev, ne pa katerikoli dokument. Svetovne in domače razmere se tako hitro spreminjajo – vzemimo samo tehnološki razvoj in imperitive, ki ga ta postavlja pred nas – da to zahteva fleksibilnost in pragmatičnost pri doseganju naših končnih ciljev.

Prerazdelitev družbene moči v korist delavcev samoupravljalcev je cilj reforme. Zato si je težko zamisliti, da bi bila ta prerazdelitev hkrati tudi sredstvo za doseganje cilja.

Sredstvo za doseganje cilja mora biti ZK. Zavedati se mora, da izziv, ki je pred nami za našo zgodovinsko usodo, ni nič manj pomemben in odločilen, kot je bil 1941. ali pa 1948. leta. Obakrat v preteklosti smo krizo premagali z odločnim prelomom z dogmatiko preteklosti. Zakaj bi bilo tokrat drugače?

BRANKO HORVAT

Avtoritarnost političnega sistema in ekonomska demokracija nista združljivi

1. Program ekonomske stabilizacije zaostaja za spoznanji jugoslovan-skih ekonomistov o gospodarskih procesih. Med snovanjem programa so objektivno analizo ovirale politikantske igre, ki so se kazale v tem, kdo bo in kdo ne bo pritegnjen k sodelovanju, kaj bo vključeno in kaj ne bo prišlo v končno redakcijo gradiv, ki so jih pripravljali znanstveni delavci; v nekaterih primerih je ta redakcija vsebovala stališča, ki jih v izvirnih gradivih ni bilo – ali pa so bili s temi gradivi celo v nasprotju; eden od separatov (ki so ga pripravili sociologi) ni bil objavljen kot del uradnega gradiva – itn. Vendar je bil stabilizacijski program – kljub tem balkanskim spotikanjem – solidna osnova za začetek dela pri popravljanih napak v ekonomskem sistemu in politiki. Pogoj za uspešno uresničevanje stabiliza-cijskega programa so bile radikalne spremembe v političnem sistemu in v ekonomskih institucijah, ki jih je ta sistem pogojeval. Zato bi morali kot dopolnilo k stabilizacijskemu programu izdelati program političnih in institucionalnih sprememb. Takoj pa so se pojavila velika nasprotovanja, tako da se z delom na takem programu sploh ni moglo začeti. Ko pa je to delo le steklo, se je usmerilo k temu, da se ohrani status quo, z absurdno utemeljitvijo, da je sistem dober, le da se slabo izvaja, se pravi, da je temu krivo ljudstvo. V tem smislu je »Kritična analiza« v mnogih pogledih v protislovju z »Dolgoročnim programom«. To, da je Centralni komite ZK Jugoslavije sprejel oba dokumenta, ki sta si v laseh, ne meče najboljše luči na funkcioniranje našega najvišjega političnega organa. Neposredni rezul-tat tega je nadaljevanje ekonomske in družbenopolitične krize, ki ji še vedno ne vidimo konca.

2. Mnenja sem, da je skrajni čas, da opravimo z napačnimi pojmoval-nji, da sploh ni dilem glede blagovne proizvodnje in trga. Ne obstaja samo *ena* vrst blagovne proizvodnje. Vsak družbenopolitični sistem ima svojo specifično blagovno proizvodnjo. V socializmu je trg samo eden – in to nenadomestljiv – segment družbenega planiranja, ki usklajuje preference

potrošnikov in interese proizvajalcev. Vloga političnega sistema – v pomenu institucij in ekonomske politike – je v tem, da vsem proizvajalcem v državi zagotovi enake startne pogoje (kar pomeni odpravljanje imperfektnosti tržišča in delitev po delu), in da se ob polni zaposlenosti omogoči maksimalna stopnja gospodarskega razvoja (kar je naloga družbenih planov).

3. Jugoslovanski proizvajalci – tako kolektivni kot individualni – se obnašajo izredno racionalno. To se kaže v tem, kako naglo reagirajo na spremembe cen in tržnih pogojev, kako uporabljajo izključno bančne kredite, kadar je obrestna mera negativna, dinarje pa s striženjem (šticovanjem) spreminjajo v devize; kako v hipu izkoristijo vse pomanjkljivosti oz. praznine v plazu zakonov in predpisov. Takšni gospodarski subjekti so idealen medij za izvajanje gospodarske politike, ki je seveda osvobodjena administrativne prisile in birokratske intervencije. Da pa bi sistem pravilno deloval, je potrebno: 1. doseči polno mobilnost dela, blaga in denarnih sredstev na celotnem področju Jugoslavije (brez tega ni enotnega trga); 2. ustvariti enoten in absolutno obligaten pravni režim (brez tega trg ne more normalno delovati), in 3. uveljaviti enotno gospodarsko politiko, ki bo razpolagala z vsemi instrumenti modernega vodenja (brez tega ne more biti polne zaposlenosti, tržišča pa ni mogoče učinkovito nadzorovati). Teh treh pogojev pa ni mogoče uresničiti v konfederaciji s fevdaliziranim trgov. Zato je treba ponovno vzpostaviti avnojska načela federacije.

4. V krizi ni samoupravljanja, kot tudi ni razvoja. V krizi nujno prihaja do erozije vseh vrednot. Nadaljevanje krize pelje k likvidaciji dosežkov revolucije ter k diskreditiranju samoupravljanja in socializma.

5. Samoupravljanje pomeni to, da ljudje sami upravljajo, kar pa je seveda nasprotje kanceroznega širjenja normativizma. Paternalistični etatizem, ki je prišel tako očitno do izraza v Zakonu o združenem delu oz. v njegovih stotinah paragrafov, izhaja namreč iz tega, da ljudje še niso zreli za socializem, da jim ni mogoče prepustiti iniciative, da jih je treba voditi za roko, kar je pravzaprav naloga s paragrafi oboroženih »roko-voditeljev«. Povsem očitno je, da je taka ideologija nezdržljiva s samoupravnim socializmom.

6. Sodobne zahodne družbe so zgrajene na dveh nasprotujočih si načelih: na politični *demokraciji* in ne ekonomski *avtokraciji*, ki so ji podvrženi ti isti državljani znotraj podjetij. Zaradi tega je učinkovito družbeno planiranje onemogočeno in se zato pojavljajo periodične gospodarske krize. V Jugoslaviji je v organizacijo družbe vgrajeno isto protislovje, vendar v spremenjeni obliki. Od Kominterne smo podedovali *avtoritarnost* v političnem sistemu, sami pa smo poskušali uresničiti eko-

nomsko *demokracijo*. Kot rezultat tega se pojavljajo periodične politične krize, s tem da je zadnja kriza prerasla v družbenoekonomsko krizo.

7. Na to vprašanje sem odgovoril že pri 3. točki.

8. Nemožnost, da se pomembne odločitve sprejema pravočasno, nekaterih pa sploh ni mogoče sprejeti, kaže na to, da nimamo več enotne Zveze komunistov, pač pa koalicijo osmih nacionalno-regionalnih partij. Enega od razlogov za to fragmentacijo lahko najdemo v podedovanih nedemokratskih metodah, ki so se predolgo ohranjale v partiji in državi. Če ne moreš imeti zaupanja, da bo neka skupna odločitev sprejeta po demokratični poti – z upoštevanjem legitimnih interesov vseh udeležencev – potem si moraš zagotoviti pravico, da sam odločaš; če pa se skupni odločitvi res ne moreš izogniti, se zavaruješ s pravico veta. To velja za vse oblike odločanja, od zvezne skupščine pa do krajevne skupnosti in TOZD. In če po drugi strani nimaš zaupanja v politično obnašanje občanov in v ekonomske obnašanje proizvajalcev – ali pa če moje interese kot voditelja ogrožajo njihove samoinicative – potem si bom prizadeval vsiliti v svojem fevdu avtoritaro, politično in gospodarsko kontrolo. Posledice tega poznamo. Zaradi tega je globoka demokratična preobrazba Zveze komunistov ključni pogoj za ponovno vzpostavljanje partijske enotnosti in prevladovanje regionalne razcepljenosti. Enotna partija in svobodna iniciativa občanov in proizvajalcev sta prva pogoja za premoščanje krize. Vendar eno in drugo terja demokratično javnost; to pomeni, da je treba odpraviti skupinsko-politične monopole v kontroli tiska in javnih glasil, s čemer naj bi se uveljavila ustavna dolžnost glede popolnega in objektivnega obveščanja in kritičnega boja mnenj. Zaradi tega bi bilo treba ponovno sprožiti strokovno delo pri pripravljanju samoupravne preobrazbe političnega sistema in k temu pritegniti dejansko najboljše kadre v naši državi; hkrati pa bi bilo treba spodbuditi oziroma poglobiti občejugoslovansko razpravo o vseh nerešenih vprašanjih. Izsledke svojega raziskovalnega dela glede možnih in potrebnih izboljšav ekonomskega in političnega sistema sem objavil v knjigah: *Jugoslovansko gospodarstvo 1965–1983* (Cankarjeva založba) in *Jugoslovanska družba v krizi* (Globus); prostor mi ne dopušča, da bi obnavljal vsebino teh del.

Političnoekonomska protislovja ekonomske in politične reforme

1. Dialektika ekonomskega in političnega sistema je ključnega pomena za razumevanje strukture in zgodovinskega razvoja socialistične družbe in je še posebej odločilna pri razreševanju globalne jugoslovanske krize, čeprav je njeno teoretsko domišljanje in tudi praktično zgodovinsko vzpostavljanje bilo vedno ali podcenjeno ali pa zgodovinsko (institucionalno) protislovno. Kritična analiza političnega sistema in program ekonomske stabilizacije predstavljata poskus reformiranja političnega in ekonomskega sistema, ki zahteva vsaj v teoretskem krokižu označitev nekaterih temeljnih tez za razumevanje njune globalne protislovne pogojenosti, na katere želim opozoriti:

a) Prva teza: socialistične družbe (tudi jugoslovanska) so politično (ideološko) strukturirane in se razvijajo (kot ugotavlja Myrdall v »Azijski drami«) preko institucionalnih (normativnih) politično ideoloških podsistemov namesto ekonomsko strukturiranih kapitalističnih družb s tehnološko in ekonomsko razvojno dinamiko.

b) Druga teza: politična sfera dominira nad ekonomsko, ker prevzema osrednje ekonomske funkcije družbene reprodukcije (lastninsko, organizacijsko, upravljalsko, koordinacijsko, motivacijsko).

c) Tretja teza: v socialističnih deželah se revolucionarno družbeno gibanje po zmagi revolucije institucionalizira, stabilizira se določena porazdelitev politične moči (vzpostavljanje vladajočega sloja z razrednimi lastnostmi), ki ohranja družbeno legitimnost z represivnimi aparati (sovjetski model) ali pa z intenzivnimi »normativnimi« spremembami (normativni ciklusi) in izboljšanjem materialnega standarda ohranja videz »revolucionarne« in ekonomske legitimnosti (jugoslovanski model).

d) Četrta teza: v socializmu obstaja specifična ekonomska in politična cikličnost (Kalecki, Brus) z naslednjo poenostavljeno logiko: izhodiščni politični intervencionizem (socializem = nacionalizacija = etatizacija) zanika blagovno produkcijo in tržne zakonitosti (ideološki credo socializma), kar v naslednjem obdobju povzroči poslabšanje gospodarske učinkovitosti in vodi do socialističnih ekonomskih reform (ponovna afirmacija blagovne produkcije), ki zahtevajo ekonomsko prestrukturiranje (intenzivni modeli gospodarjenja) in prerazdelitev politične moči (od politične birokracije k tehnostukturi in samoupravljalcem), kar povzroča ponovni politični intervencionizem in zasuk k administrativno naturalnim ekonomskim konceptom gospodarjenja.

e) Peta teza: socializem se v krizi vedno rešuje s kapitalskimi ekonomski reformami (vsaj z vidika svojega ideološkega creda v obdobju ekonom-

ske in politične prosperitete), kar pomeni, da je blagovna produkcija kljub svojim protislovjem edino pravo sredstvo za ekonomsko učinkovit zgodovinski razvoj socialističnega ekonomskega sistema.

f) Šesta teza: ekonomske reforme so vedno ostale v okviru globalne zgodovinske logike socialističnih družb (dominantni vpliv politične prakse in njenih legitimnih predstavnikov), decentralizacija ekonomskega sistema ni nikoli vodila do ekonomske in politične demokratizacije (dejanško samoupravljanje, »civilna družba« . . .), tako da nobena socialistična ekonomska reforma (od NEP do danes) ni uspela, ker ni smela ogroziti obstoječe strukture politične oblasti (ekonomske reforme so nasprotno celo sestavni del njenega obstoja in potrjevanja).

g) Sedma teza: ekonomska cikličnost, gospodarska neučinkovitost, ekstenzivni model razvoja ogrožajo politično dominacijo politične birokracije, ideološko neoporečnost in suverenost končnega razsodnika – Partije, zato želi birokracija ohraniti ekonomsko učinkovitost gospodarskega sistema z njegovim neprestanim reformiranjem, nastopa kot naročnik ekonomske reforme in hkrati njen zaviralec, ko ekonomske reforme zahtevajo prerazdelitev politične moči in ogrožajo njeno oblast.

h) Osmo teza: meje ekonomskega reformiranja socialističnih družb so pogojene s spremembami političnega sistema, ki je ostal v temeljni logiki svojega delovanja nespremenjen ter povzroča značilno institucionalno cikličnost, ki se paradoksalno vrti v začaranem krogu »nespremenljivosti večnega spreminjanja«.

Protislovja med ideološko projekcijo (socialistično perspektivo), političnim voluntarizmom (dominantnost politične oblasti) in ekonomskimi sredstvi (blagovna produkcija) se razkriva tudi v sedanji razpravi o reformi ekonomskega in političnega sistema. Ekonomska reforma je logični rezultat globalne ekonomske krize, ki temelji na izredno močnem političnem ciklu 70-tih let z vsemi lastnostmi t. i. »kulturne revolucije« (skrajna ideologizacija družbe) in prikrite naturalizacije gospodarskih procesov (s formalnimi blagovnimi kategorijami kot so združeno delo, dohodkovni odnosi, samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje – skratka z že uveljavljeno sintagma »dogovorne ekonomije«).

Program ekonomske stabilizacije in kritična analiza se medsebojno izključujeta prav na temeljnem področju dialektične prepletenosti ekonomskega in političnega sistema v 70-tih in 80-tih letih. Program ekonomske stabilizacije pravilno zastavlja ekonomsko reformo z afirmacijo blagovne produkcije tržnega mehanizma in ekonomskih zakonitosti, hkrati pa v svoji ekonomistični maniri predpostavlja nespremenljivost političnega sistema iz 70-tih let. Kritična analiza političnega sistema pa nasprotno išče spremembe političnih institucij v okviru nespremenljivosti normativnega ekonomskega sistema iz 70-tih let, tako da se oba pristopa medsebojno izključujeta. S tem je že na samem začetku onemogočen kakršenkoli preboj od idejnega k operativnemu programu reforme, kar dokazujeta tudi triletno »blokiranje« programa ekonomske stabilizacije in

sicer »emotivni radikalizem« kritične analize, ki pa že v sami zastavitvi razkriva vrsto teoretskih in praktičnih (političnoekonomskih) slabosti. Takšna teza nasprotuje klasifikaciji »braniteljev ustave« ali »reformatorjev ustave« (nekateri bi želeli biti celo oboje), ker se s politizacijo takšne tipizacije onemogoča kakršnakoli teoretska razprava in politično delovanje. Kritična analiza v svoji analizi predpostavlja, da zgodovinska realnost odstopa od normirane »predpisane stvarnosti« in sklepa, da je krivda v sami socialistični praksi. Politični sistem (tudi normativni ekonomski sistem) je dobro zastavljen, toda ne deluje, ker se ni uveljavil v praksi. Vzrok je v obstoju »vzporednega«, »starega« etatičnega sistema, ki deluje ob samoupravnem sistemu in zavira njegovo celovito uresničevanje: a) ker ustavni konceptiji ni sledila ustrezna politična akcija, b) ker je bila normativna operacionalizacija napačna in c) ker je bila napačna ekonomska politika (C. Ribičič, Z. Tomac, Sporazumevanje ali preglasovanje, Obzorje Maribor, 1986, str. 29–30). Kritična analiza vidi vzroke jugoslovanske ekonomske družbene krize zgoj v ekonomski politiki in slabosti ekonomskih ter političnih subjektov, ne priznava pa, da so vzroki mnogo širši, vzpostavljeni že v konceptu samega ekonomskega sistema (dualnost Marxove vizije in kategorij blagovne produkcije), gospodarskega sistema kot njegove operacionalizacije, ekonomske politike in strategije dolgoročnega razvoja (ob tem zanemarimo vpliv drugih družbenih podsistemov kot so politični sistem, pravni sistem . . . , ki so prepleteni z ekonomskim sistemom).

2. V političnoekonomski teoriji in praksi socializma obstajata dve usodno napačni, čeprav navidezno celo nasprotujoči si predpostavki:

a) da lahko socialistični produkcijski odnosi oblikujejo in si prilagodijo blagovno produkcijo (koncept socialistične blagovne produkcije), kar je samo drugače izražena teza o prevladi političnega nad ekonomskim,

b) da je trg nevtralen ekonomski mehanizem, ki ga napolnjujejo določeni družbeni produkcijski odnosi, kar je samo na drug način izražena prva predpostavka.

Dejansko pa je blagovna produkcija določen produkcijski odnos (t. j. temeljno Marxovo sporočilo v Kapitalu), ki zahteva za svoje nemoteno delovanje ustrezno institucionalizacijo (družbena in tehnična delitev dela, zasebnost blagovne produkcije in lastninskih razmerij, decentraliziranost in avtonomnost, samoupravnost, tržna povezanost in konkurenčnost, nosljivost rizika, motiv ekstra dohodka, ekonomske funkcije države, fetišizacija in alienacija produkcijskih odnosov . . .). Odtod lahko postavimo elementaren sklep: če socialistična družba objektivno nujno sprejema blagovno produkcijo, potem mora, želeli ali ne, sprejeti tudi ustrezno institucionalizacijo produkcijskih odnosov, ki bo omogočala produktivno delovanje blagovne produkcije (blagovna produkcija je sistemsko najpomembnejša »produktivna sila« kapitala in materialno tehničnega napredka ter trenutno najracionalnejše ekonomsko sredstvo

učinkovitega gospodarskega razvoja) z vsemi posledicami, ki odtod izhajajo (»kapitalski« značaj blagovne produkcije zahteva določeno »rekapitalizacijo« socializma).

Pluralizem ekonomskih interesov zahteva na drugi strani pluralizem političnih interesov. Ekonomska demokracija zahteva politično demokratizacijo, čeprav s tem ne trdimo, da blagovne produkcija ni združljiva s povsem avtokratskimi političnimi institucijami, vendar pa to ni zgodovinsko normalna niti perspektivna rešitev. Blagovna produkcija je v evropski tradiciji zgodovinsko povezana s civilno družbo in državo, ki že pri Smithu jamči za avtonomno ekonomsko sfero. Azijski produkcijski način s posebnim »vzhodnim« tipom blagovne produkcije (L. Krader) oziroma naturalizacijo produkcijske sfere z evropskega vidika, ki mu ustreza despotska družbena oblast, ne more biti modelsko izhodišče za iskanje evropske socialistične zgodovinske alternative. Očitno je »evropizacija« politične sfere ključnega pomena, da bi se izognili »balkanizaciji« (naturalizaciji) ekonomskega sistema in ekonomski neuspešnosti ter politični nedemokraciji kot socialistični perspektivi v celoti. Demokratizacija političnega življenja kot pogoj ekonomske modernizacije zahteva vspostavljanje določene politične identitete, politične legitimnosti, politične participacije in samoupravnosti, enakopravnosti in avtonomnosti političnih subjektov, politični pluralizem, pravno državo ipd. Če govorim o političnem pluralizmu, ne mislim na strankarski pluralizem (ideološko že apriori diskreditiran, v Jugoslaviji pa zgodovinsko skrajno vprašljiv), temveč na pluralizem političnega izražanja, pluralizem idej, partikularnih interesov, avtonomnega političnega delovanja, družbenih gibanj ipd. Pomembno je, da se skozenj lahko artikulirajo različni interesi, da so pluralnost »načinov življenja«, političnih praks in ideologij pogoj za večjo družbeno legitimnost sistema (tu ni več prostora za tezo o deviantni praksi, ki ne prenaša zanosa in lepote teoretskih in ideoloških konstrukcij), »deblokado« mobilizacijskih in motivacijskih mehanizmov za inovativnejšo, dinamičnejšo in predvsem ekonomsko racionalnejšo socialistično družbo.

3. Temeljno institucionalno obliko političnega sistema, ki bi omogočala hitrejšo uveljavljanje ekonomskih tržnih zakonitosti, že poznamo, le da je dosedaj nismo uveljavili na ustrezen način: *samoupravljanje*, ki združuje samoupravnost blagovnih producentov (kaj, kako, za koga, koliko producirati) s samoupravnostjo političnega subjekta (avtonomnost, samoorganiziranost, samoregulativnost...). Pri tem moramo opustiti »mit« o kolektivni družbeni harmoniji ekonomskih in političnih interesov »samoupravnih subjektov«, saj je bistvo samoupravnega projekta prav priznavanje njihove različnosti (ekonomske različnosti preko konkurenčnega tržnega mehanizma in politične različnosti z razlikovanjem države in širše civilne sfere), predvsem pa moramo opustiti »mit« o nasprotju med blagovno produkcijo in državo (uveljavljenega predvsem pri ekonomistih), ki razkriva zelo star paradoks ekonomskega liberalizma (Smithove »nevidne

roke«): antietatistični liberalni model zahteva varstvo svojega svobodnega avtonomnega delovanja, politična država je predpostavka ekonomskega liberalizma, še več, državni intervencionizem (t. j. navsezadnje razkrila logika keynesianizma) in protekcionizem zgolj ščitita avtonomnost tržnega mehanizma in blagovnih producentov. Nasprotno pa antietatistični, antitržni in anarhistični pristop (blankizem, bakunizem in proudhonizem, od koder se v okviru malomeščanskega socializma tudi razvijajo osrednje ideje samoupravljanja) gradi na spojitvi političnega in ekonomskega v neprotislovno asociativno (komunalno) mrežo, kjer sta odpravljena tako trg kot tudi država, družba obstaja brez razrednih konfliktov in brez oblasti.

Od kod potemtakem stalno in sistematsko vmešavanje države v gospodarsko življenje socialističnih družb? Odgovoriti je mogoče v okviru ekonomskega in političnega diskurza. Ker gospodarski subjekti niso avtonomni tržni subjekti (zaradi temeljnih socialističnih principov, kot so solidarnost, enakost, polna zaposlenost, socializacija rizika...), država prevzame ekonomske funkcije gospodarskih subjektov – država postaja podjetje (ne zgolj v Hilferdingovem smislu »generalnega kartela«). Država mora intervenirati kot ekonomski subjekt, ker se npr. samoupravna podjetja v danem institucionalnem sistemu relativno neracionalno obnašajo glede na določene družbene norme (samoupravno podjetje preferira osebne dohodke pred akumulacijo, monopol zaposlenih v podjetju pred konkurenco brezposelnih, interno financiranje investicij pred eksternim), medtem ko predpostavke t. i. »racionalnega obnašanja« zadevajo prilagajanje ekonomskih subjektov ukrepom ekonomske politike in sistema nasploh. Drug faktor je destabilizirano gospodarstvo, v katerem se povečujejo ekonomska, politična, ideološka, nacionalna protislovja in prav to je najboljše okolje za politični intervencionizem »dežurnega gasilca«, ki s svojim »političnim voluntarizmom« onemogoča stabilizacijo družbenih procesov. S političnim voluntarizmom v ekonomski sferi država obnavlja nujnost svojega lastnega obstoja, širi ekonomske temelje (čeprav krizne) svoje lastne reprodukcije. Tretji faktor je decentralizacija avtoritarnosti državnega socializma na nižje ravni, pri čemer država išče svojo legitimnost v decentraliziranih formalno pravnih samoupravnih institucijah (samoupravljanje se vedno uvaja od zgoraj navzdol z državnim dekretom in voljo dominantne politične moči). »Neracionalnost« samoupravnega podjetja je v večini sistemsko pogojena, zato je rešitev v notranji razmejitvi ekonomskih pristojnosti obeh temeljnih področij – države in t. i. »združenega dela« v okviru ekonomskega in gospodarskega sistema.

4. Kritična analiza predpostavlja, da med njo in programom ekonomske stabilizacije ni razlik, temveč da sta komplementarna, funkcionalno povezana, različni so samo poudarki, ki so vezani na drugačen značaj obeh dokumentov. Pomanjkljivost te argumentacije je v tem, da ne sprevidi

zamotane dialektike ekonomskega in političnega sistema in enostransko brani nekatere temeljne zasnove ekonomskega sistema, ki teoretsko (konceptijsko) in institucionalno ne vzdrže zgodovinske preizkušnje (koncept združenega dela, družbene reprodukcije, svobodne menjave dela, TOZD, sporazumevanja in družbena dogovarjanja, samoupravnega planiranja ipd.) Ekonomski sistem je namreč konceptijsko dualno zastavljen, ker združuje neblagovne Marxove kategorije (družbena lastnina, združeno delo, delitev po delu, sporazumevanje in družbeno dogovarjanje . . .) s kategorijami blagovne produkcije. Zato je ta ekonomski sistem že na samem začetku postavljen pred nepremostljivo oviro: ali popustiti »revolucionarni retoriki« in gospodarski sistem kot izvedbeni mehanizem (blagovna produkcija, tržni mehanizem, ekonomske zakonitosti . . .) podrediti ideološkemu principu »socializma za vsako ceno« (neoperacionaliziran ekonomski sistem) ali pa nasprotno operacionaliziramo gospodarski sistem na temelju blagovne produkcije in zapustimo »temelje ustavnega sistema«, »idejno formulo temeljne socialistične usmeritve« ipd. (na tem mestu se pogosto ponuja preprosta receptura za ali proti: ali s samoupravljanjem »Vidovim zarjam« nasproti ali pa vrnitev v državni socializem in kapitalistični liberalizem). Vzroki za deformacijo koncepta združenega dela, družbene lastnine ipd. žal niso zgolj v napačni ekonomski politiki, presenetljivi inerciji države (odkod in zakaj ta »vzporednost« sive državne sfere ob samoupravljanju ni nikjer pojasnjeno) in seveda v subjektivnih silah (delavski »predaji« tehnokratski strukturi ali premajhni budnosti »organiziranih političnih sil«), temveč tičijo v strukturi ekonomskega sistema in globalni razvojni logiki socializma nasploh, o kateri smo govorili v 1. točki. Fevdalizacija ekonomskih in političnih procesov je objektivna posledica naturalizacije ekonomskih mehanizmov v 70-tih letih, zato je potrebno politični koncept združenega dela povezati z dejanskim delovanjem blagovne produkcije, tržnega mehanizma in ekonomskih zakonitosti, v ekonomskih motivih samoupravnih podjetij moramo iskati vzvode njihove organiziranosti, odvisnosti, integracije ipd.

Predvsem pa bi morali v političnem načinu reševanja krize opustiti dosednji model »velikih skokov«, vratolomnih reform, ki so otopile motivacijo ljudi in ekonomskih subjektov za družbene spremembe in sledenje političnim in ideološkim smernicam. Akcijski model političnega odločanja (voluntarističnih reform) predpostavlja, da ljudje in ekonomski subjekti slepo slede in vdano sprejemajo zastavljene politične smernice. Toda v moderni družbi morajo obstajati kompleksnejši procesi in pristopi postopne modifikacije notranjega prilagajanja, usklajevanja strategij ekonomskih in političnih subjektov. Skratka politični sistem mora poskrbeti za vzpostavitev določene »samoupravne kulture«, v katerem bodo (samoupravni) družbeni subjekti imeli določene vloge (funkcije), ki jih sorazmerno s svojimi interesi (principom družbene legitimnosti) morajo odigrati (opraviti). Demokratična družba mora na tem mestu izpolnjevati tri pogoje: 1. obstajati morajo družbene alternative (npr. različne ekonomske

strategije . . .) in njeni družbeni nosilci, 2. možnosti sprememb morajo biti legalne in institucionalne (pravna država in civilna družba . . .), 3. družbena reforma mora uporabiti demokratična in ekonomsko učinkovita sredstva (politične elemente civilne družbe in države ter ekonomske elemente blagovne produkcije – čeprav to združevanje v zahodni teoretski tradiciji civilne družbe ni vedno združljiva in željena alternativa).

5. Odgovor bomo zastavili samo z ekonomskega vidika, čeprav je ta najtesneje povezan in se lahko izraža samo skozi najširša družbena in politična razmerja. Če je v krizi celotna ekonomska sfera, potem morajo »rešilna« sredstva zajeti vsa štiri temeljna področja: ekonomski sistem, gospodarski sistem, ekonomsko politiko in strategijo razvoja. Če se omejim samo na problem ekonomskega sistema v njegovi tehnološko tehnični strukturi, lastninski, organizacijski in upravljalški strukturi, koordinacijskem in motivacijskem mehanizmu in če hkrati priznamo blagovni produkciji vlogo »družbenega cementa«, potem moramo med ekonomska sredstva razreševanja družbene krize uvrstiti naslednje družbene spremembe:

a) da namesto institucionalne inovativnosti (nagnjenost k hiperinstitucionalizaciji, hipernormativizaciji in birokratizaciji) poudarimo tehnološko inovativnost, ker so osrednji vzvodi »osvoboditve dela« v samem procesu dela in njegovi tehnološko organizacijski sferi;

b) da sodobna tehnološka revolucija temelji na trgu in blagovni produkciji kot ekonomskem sredstvu tehnoloških sprememb in mediju njegove socializacije (inovator sicer prisvaja diferencialni dohodek – tehnološki ekstraprofit, toda njegovo znižanje stroškov vpliva na znižanje povprečnih stroškov v narodnem gospodarstvu, tako da integrativna vloga trga pomeni hkrati tudi menjavo tehnološkega napredka in njegovo socializacijo);

c) da blagovna produkcija in tehnološka revolucija zahtevata pluralistični koncept lastnine (od družbene, državne, kolektivne do zadružne, delniške v smislu samoupravnih kooperativ in privatne ter osebne lastnine), ki bi lahko hkrati aktivirala razpoložljivo akumulacijo in motivirala zaposlene k večji učinkovitosti, organizacijski fleksibilnosti in mobilnosti družbenih sredstev ter podobno;

d) da organizacijsko razvije sektor malih podjetij, ki lahko pripada trojni strukturi gospodarstva (privatni sektor, samoupravni-družbeni sektor in državni sektor) ter omogoča fleksibilno organizacijo, maloserijsko produkcijo z visoko tipiziranimi proizvodi, diverzifikacijo tehnologije in proizvodnje, inovativnost, demokratizacijo, razvoj t. i. intermedialnih tehnologij ipd;

e) da samoupravljanje ekonomsko (in ne politično, normativno) opredelimo s pomočjo lastninske in podjetniške funkcije blagovne produkcije, kjer samoupravnost utemeljujemo najprej na ravni produkcijskih enot v obliki samoiniciativnosti, samoorganiziranosti, samoregulativnosti, samo-

pomoči (samoupravljanje kot družbeno gibanje), pri čemer bi morali celotno institucionalno zgradbo »združenega dela« (TOZD – DO – SOZD) v bistvu decentralizirati in ponovno povezati na temelju tržnih kriterijev ob dehierarhizaciji in denormativizaciji družbenih procesov in odnosov.

6. Teritorializacija gospodarskih in političnih procesov, »republikaniziranje« ekonomskih in političnih interesov, zapiranje v lokalne ekonomske in politične ograde ipd. so posledica zanemarjenja dveh temeljnih mehanizmov ekonomskega in političnega sistema, za katere se zavzemamo: blagovna produkcija (tržni mehanizem, ekonomske zakonitosti) in demokratični mehanizmi civilne družbe ter države. Trg po svoji logiki prebija vsakršne naturalne in fevdalne meje in deluje univerzalno (v skrajni instanci svetovno), zato je to najpomembnejše ekonomsko sredstvo integracije in ekonomske demokratizacije socialistične družbe (avtonomnost ekonomske sfere). Hkrati pa tudi temeljna določila civilne družbe in države kot so: upoštevanje zakonitosti, razvoj pravne zavesti, avtonomnosti delovanja političnih subjektov, pluralizma idej, programov, institucij, družbena gibanja ipd. uveljavljajo potreben demokratični mehanizem, ki deluje univerzalno, uveljavljajo potrebno politično učinkovitost, dinamičnost in inovativnost, ki so pogoj same ekonomske učinkovitosti, utemeljene na blagovni produkciji. Specifična »defederalizacija« jugoslovanske družbe s primesmi konfederalizma je posledica prav omenjenih pomanjkljivosti ekonomskega in političnega sistema, saj je očitno postala politični instrument, preko katerega je država ohranila svojo politično dominacijo v okviru formalnih samoupravnih produkcijskih in družbenih odnosov (država se z njim preprosteje spusti na raven lokalnih in družbenopolitičnih skupnosti).

7. V družbi deluje množica ekonomskih in političnih subjektov. Dramatičnost našega družbenega sistema pa je ravno v tem, da ti ekonomski in politični subjekti igrajo napačne vloge, ker so jim »dramaturgi« in »režiserji« očitno predpisali napačne scenarije in razdelili vloge, ki jih ne zmorejo ali pa nočejo odigrati. V tem je največja iracionalnost njihovega relativno racionalnega delovanja. Za funkcioniranje samoupravnega sistema je potemtakem potrebno:

a) da dobijo veljavo vsi družbeni subjekti (na ravni države, civilne družbe in gospodarske sfere), oziroma da si porazdelijo funkcije, za katere so kompetentni in zanje tudi odgovarjajo (pogoji te odgovornosti so vzpostavljanje politično avtonomne in pluralistične demokratične javnosti ter priznanje ekonomskih in pravnih sankcij v okviru blagovne produkcije);

b) da so med strukturami vzpostavljeni samoupravni odnosi, posebna »samoupravna kultura«, določena legitimnost samoupravljanja in procesi njenega »učenja«, »socializacije«, »internacionalizacije«, »implementacije« (Habermas).

8. Vsako ekonomsko reformiranje zahteva spremembo političnih in družbenih razmerij, prerazdelitev politične moči. Revolucija se namreč kot družbeno gibanje slej ali prej institucionalizira, izdvoji se vladajoči sloj, ki vzpostavi politični sistem in podreja ekonomske mehanizme, da bi ohranil obstoječo oblast. Dosedaj so politični sistem in njegovi vodilni nosilci svojo lègitimnost gradili na formalno pravni, normativni inovativnosti (večno spreminjanje nesprejemljivega), vsi ti procesi družbenega reformiranja pa so pogosto vodili do moralnih in ideoloških dilem ter razkoraka med željenim in dejanskim: eno se misli, drugo se dela in tretje govori. Nobenega dvoma ni, da je ZK edini organizirani politični subjekt, ki je sposoben (in hkrati tudi odgovoren) za izhod iz obstoječe krize. Pri tem pa se mora ZK pretvoriti v moderen politični subjekt, ki bo sposoben opravljati svojo temeljno funkcijo – iskanje strategije razvoja in ustvarjanje možnosti za njegovo uresničenje, namesto da se neposredno vmešava v ekonomsko ter politično sfero, ki pripada drugim političnim subjektom in njihovi avtonomnosti (npr. SZDL, sindikatom, ZSMS, samoupravnim podjetjem . . .). S tega vidika je reforma ZK v smislu njenega notranjega poenotenja (nasproti dosedanji »federalizaciji« njenih interesov), priznavanja demokratične javnosti in pluralizma politične in ekonomske iniciativnosti ključnega pomena za kakršnokoli ekonomsko in politično reformiranje, ki ga zahtevata program ekonomske stabilizacije in kritična analiza. Če bodo pri tem uporabili še kritična znanstvena spoznanja, vendar ne v sedanji »receptološki maniri« ekspertnih skupin, temveč v ustvarjalnem vključevanju znanosti v procese političnega mišljenja in odločanja, potem obstajajo realne možnosti (kaj več je teoretsko napačno in zgodovinsko preveč optimistično) za preseganje sedanje globalne krize na političnoekonomskem področju).

SLAVKO GOLDSTEIN

Imamo arhitektonski projekt z napačnim statičnim izračunom

Spoštovani tovariš Bibič, zahvaljujem se Vam za povabilo, da naj sodelujem v anketi »Teorije in prakse«, s čemer sem počaščen. Vendar Vam pišem po dolgem oklevanju, ker se bojim, da so take ankete in razprave postale v zadnjem času ne le jalove, temveč morda tudi kontra-produktivne.

Še pred letom, dvema sem verjel, da so teoretsko-analitične obravnave krize potrebne, ker razširjajo prostor svobodnega izražanja, poglobljajo spoznanja o vzrokih kriznega stanja in nas približujejo k definiciji

načel za izhod iz krize. Zdaj postaja že očitno, da trajajo diskusije predolgo in da ne prinašajo nikakršnih sadov. Slikovito rečeno, hiša nam gori, mi pa stojimo poleg ognja, zaskrbljeno opazujemo, analiziramo vzroke tako velikega požara, se prepiramo, kje bi morali začeti gasiti, vendar še naprej razpravljamo prekrižanih rok in ničesar ne storimo. Paranoična slika, vendar mislim, da ni daleč od dejanskosti.

V taki nenaravni situaciji se vse bolj pojavljajo nenaravne obsodbe demokracije in samoupravljanja »kot takega«. Nekoliko poenostavljeno rečeno, refren teh izkrivljenih obsodb se glasi: »Preveč je tega samoupravljanja in demokracije, razpravlja se le jalovo, nič pa se ne stori, s tem je treba nehati, čvrsto odrezati, uvesti red in začeti delati«!

Ko smo soočeni s takimi poenostavitvami, se bojim, da nam vse manj koristi, da mnogi od nas vemo, kako je videti ta nedemokratski »red« in kam nas lahko pripelje, ko oblast enkrat »čvrsto odreže«.

Za nezaupanje do razprav so – resnici na ljubo – sokrivec tudi same razprave. Razprave, vnaprej določene, da so jalove, da ne vodijo k akciji, postajajo sholastične. Nihče si ne prizadeva, da bi podrobno in praktično uporabno izdelal predloge za akcijo, ko vemo, da o akciji ne odločamo mi diskutanti, in da akcije pravzprav niti ne bo. Tako se razprave izgubljajo v analizah posameznih vzrokov sedanje krize, ki so bili že stokrat analizirani, le da jih sedaj analiziramo z nekoliko drugačne perspektive. Naravno je, da prihaja do različnih ocen, razlike med diskutanti se poglobljajo, postaja jasno, da ni enotnega stališča niti gledišča, da se vrtimo v krogu, iz tega pa izvira sklep, da smo za stagnacijo in pat pozicijo krivi mi, ki razpravljamo, ki se ne moremo zediniti, ne pa tisti, ki v svojih rokah držijo moč odločanja, pa nič ne odločajo. In ničesar ne storijo. (Sicer so verjetno tudi oni v pat poziciji, ker se medsebojno ne morejo zediniti, kot tudi mi ne v naših razpravah. Toda razlika je vendarle v tem, da mi, ki sodelujemo v teoretskih razpravah, nimamo niti moči odločanja niti praktično ne moremo vplivati na odločitve, oni pa lahko.)

Lansko leto sem bil med dvajsetimi gospodarstveniki in ekonomisti, ki jih je dr. Marjan Rožič pozval, da smo v odboru za družbeni razvoj zvezne konference SZDLJ razpravljali o tistem delu platforme 13. kongresa ZKJ, v katerem se govori o novi koncepciji delitve dohodka. Tekst platforme smo kritizirali vsi, nihče ni imel zanjo lepih besed. Toda ugovori so bili zelo različni, včasih tudi medsebojno nasprotni: nekdo je menil, da platforma preveč spreminja dosedanja načela o dohodku, drugi pa so menili, da jih spreminja premalo. Tovariš Kiro Hadživasilev si je – kot eden izmed avtorjev načrta platforme – vestno beležil vse ugovore. Na koncu je odgovoril posamezno, skoraj vsakemu diskutantu, in sklenil, da so ugovori številni, toda ker se iz njih ne da potegniti nikakršnega skupnega stališča, ker so disparatni, ne preostaja nič drugega kot to, da gremo naprej s takim tekstom platforme! Ni ga zaskrbelo, da v tej disparatnosti diskutantov vseeno obstaja enoten vodilni motiv, da načrt platforme ne ustreza situaciji, da torej ni dober.

Bojim se, da se bo nekaj podobnega zgodilo s Kritično analizo delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Nisem še slišal za nobenega med številnimi razpravljalci o tem tekstu, ki ni imel ugovorov. Toda očitki so dispartatni, ni skupnega stališča, ni nasprotnih predlogov, torej ne preostane nič drugega, kot da gremo naprej z obstoječim tekstom Kritične analize! (Ob morebitnih paliativno-kozmetičnih popravkih.)

Dovolil si bom še eno metaforo: pred nami je arhitektonski projekt z napačnim statičnim izračunom. Razpravljamo, ali so okna dobro nameščena, ali nam je potrebna poševna ali ravna streha, pravzaprav pa je vse to skupaj vseeno, ker se bo streha z napačnim statičnim izračunom vsekakor podrla.

Pri gradnji pomembnih gradbenih objektov razpisujemo natečaj in si prizadevamo dobiti nekaj dobrih projektov, med katerimi se odločamo za najboljšega. Ne vem, kako si upamo definirati rešitve za izhod iz politične in ekonomske krize, v kateri se je znašla Jugoslavija, le z enim projektom? Mar ni to tako usodna naloga za našo deželo, da bi veljalo vsaj poskusiti – poleg očitno pomanjkljive Kritične analize – iskati tudi nekatere druge konkurenčne projekte, in se šele tedaj odločiti za najboljšega?

Tu že prihajamo do vprašanja o bistvu demokracije, ki se po mojem mišljenju ne udejanja z neskončnim razpredanjem nad enim samim programom, temveč s svobodno izbiro med več ponujenimi programi in osebnostmi. Mislim, da to načelo, ki se je preverilo kot uspešno skozi 2500 let, velja tudi za socialistično demokracijo. Tudi socialistična demokracija očitno ne more dobro delovati brez svobodne konkurence med več programi in osebnostmi. V tej okvari vidim srž in najgloblji koren naše sedanje pat pozicije, ki nam onemogoča izhod iz krize in naš še globlje potaplja v krizo.

Nekdo bo morebiti rekel, da je to teoretsko v redu, toda kaj storiti, kadar ni konkurenčnih programov!? Take trditve preprosto niso resnične. Možni konkurenčni program Kritični analizi bi lahko bil Dolgoročni program ekonomske stabilizacije, ki ji je konceptijsko nasproten. Toda Dolgoročni program na žalost ni nikakršen program, temveč le dobra splošna usmeritev. Razpršen je v prevelikem spektru analiz in mu manjkajo jasni sintetični sklepi o uporabi, kar pomeni, da praktično ni uporaben (kar se vidi tudi po tem, da že tri leta čaka na uporabo). In tako imamo poleg številnih paradoksov naše situacije tudi paradoks, da imata dva naša temeljna dokumenta, o katerih razpravljamo, povsem obrnjeni imeni: Dolgoročni program je pravzaprav pretežno analiza (in splošna usmeritev na spremembe sistema v duhu ekonomskih zakonitosti), medtem ko je Kritična analiza pravzaprav program (ki nasprotuje kakršnimkoli bistvenim spremembam, še posebej pa tistim, po katerih bi se politični sistem prilagodil ekonomskim zakonitostim).

Toda v nekaterih objavljenih knjigah so prisotne analitične in programske prvine, ki so po mojem mišljenju veliko plodnejše gradivo za

razpravo kot Kritična analiza, pa tudi Dolgoročni program. Ob ustreznih izpopolnitvah bi lahko bile nekatere izmed teh knjig temelj zdravih in sprejemljivih programov, ki nudijo konstruktivno in opogumljajočo perspektivo za izhod iz krize. Ena od teh knjig, zame najbolj vzpodbudna, je pravkar objavljeno delo Mijalka Todorovića *Političko biće društvene krize*. Programske prvine so prisotne tudi v delih Branka Horvata, Josipa Županova, Zorana Pjanića, Nece Jovanova, Marijana Korošića, Silvana Bolčića, Ivana Maksimovića, Veljka Rusa, Vladimirja Arzenška in gotovo še pri številnih drugih avtorjih, ki se jim opravičujem, da jih nisem bral. Z nekaterimi od teh programskih idej se osebno strinjam, z nekaterimi pa ne, vendar to ni pomembno. Kot gospodarstvenik bi se verjetno bolj strinjal s sijajnimi idejami za ozdravitev našega gospodarstva, ki jih pogosto slišim v neuradnih kolegialnih pogovorih med gospodarstveniki. Zakaj takim ljudem ne naročimo operativne izdelave njihovih idej, da bi jih dali v razpravo kot konkurenco Kritični analizi? Zakaj jih ne opogumimo, da bi ustanovili delovne skupine po medsebojnih afinitetah in da bi nam na podlagi svojih idej izdelali popolne programe? To bi že bil začetek plodnega demokratičnega postopka, s kakršnim lahko upamo, da bomo hitreje prišli do učinkovitega in širše sprejemljivega programa za izhod iz krize.

To, kajpada, implicira demokratični postopek tudi pri odločanju med različnimi ponujenimi programi in morebiti tudi med osebnostmi, ki za temi programi stojijo, zato po imamo zборе in ljudske skupščine, republiške in zvezne, po potrebi pa tudi referendumne. Zakaj bi pred ljudsko skupščino prišel v razpravo in v odločanje le en sam program, še posebej, če je tako jalov kot Kritična analiza? Mislim, da je naša demokratična dolžnost omogočiti, da se pred javnostjo, v tisku in v državnih forumih enakovpravno konkurenčno pojavijo tudi drugi programi, in ne le omogočiti: take konkurenčne programe bi morali iskati, vzpodbujati njihovo izdelavo in jih dajati v razpravo in v odločanje. Mislim, da bi se v vzpodbudni konkurenci več programov tudi avtorji Kritične analize potrudili, da bi bili inventivnejši in plodnejši.

Tako bi se hkrati prvič dejansko uresničil – ne le v besedah – zdrav pluralizem – demokratičen, samoupraven in socialističen, kakršnega že zdavnaj teoretsko zagovarjamo. Brez določene stopnje političnega pluralizma očitno ne more kontinuirano napredovati noben sistem, niti socialistične ne. Ker je v naši deželi večstrankarski sistem nezaželen, ker bi v sedanjih razmerah verjetno deloval uničujoče, mislim, da je nujno iskati novi model pluralizma, takšen, s kakršnim sedaj – s konkurenčnimi programi Kritični analizi – morebiti lahko začnemo.

Spoštovani tovariš Bibič, upam, da mi ne zamerite, ker nisem neposredno odgovoril na Vaša, sicer zelo vzpodbudno formulirana vprašanja. Poskušal sem jasno, zdravorazumsko odgovoriti na dileme, ki izvirajo iz teh vprašanj. Sprejmite tovariške pozdrave!

Med družboslovnimi znanostmi stoje še vedno visoki plotovi

Odgovor na 1. vprašanje: Uvodni del Kritične analize z naslovom Ocena delovanja političnega sistema v celoti je dobra in pomeni napredek za »uradno« presojanje stanja v politiki in ekonomiji. Verjetno je to celo najboljši del celotne Kritične analize. Druga stvar, vredna razmišljanja, pa je, da so družboslovne znanosti (predvsem sociološka in ekonomska, deloma tudi politološka razmišljanja) že dolga leta prej govorile o takšnih težnjah in stanjih v naši družbi, ki jih sedaj »odkriva« omenjeni uvodni del.

Vseeno – to neskladje med »uradno« in znanstveno presojo stanja v jugoslovanski družbi se je bistveno in odločilno zmanjšalo. Treba pa je opozoriti na način argumentiranja oziroma prepričanje, ki preveva tako uvodni del kot tudi celotno Kritično analizo – naštetih so vsi mogoči realno obstoječi odkloni v stvarnosti, vendar pod implicitno predpostavko, da so potrebne prav vse bistvenejše institucije in rešitve normativnega modela sedemdesetih let ter da so potrebne le spremembe v praksi, ki bodo nato pripomogle k polni uresnitvi tega modela. Iz takšnega razglabljanja sledi tudi logičen sklep (str. 61):

»Kritična analiza potrjuje, da ni razlogov za spremembe temeljnih načel in temeljnih določb Ustave SFRJ o političnem sistemu, prav tako pa tudi niso potrebne spremembe pri njegovi splošni razvojni usmeritvi.« Opozarja pa na »nujnost radikalnih sprememb v praksi delovanja političnega sistema kakor tudi na potrebo po njegovem dograjevanju.«

Seveda je takšno razmišljanje možno, bolj ali manj utemeljeno, vprašljivo je le, če je v sedanjih razmerah tudi najboljše. Ideološko normativne zamisli sedemdesetih let nismo uspeli uresničiti v obdobju zadnjih 15 let. Kaj se sedaj predlaga tako radikalno novega, da je upravičeno staviti na karto uspešnega udejanjena ustavno zakonskega modela (sistema)? Ali je to povezano z blagovno produkcijo, ki jo je uvedel Dolgoročni program ekonomske stabilizacije? Precejšen del teoretikov (France Černe) dokazuje prav nasprotno – govori o konfliktnosti in antagonizmu med številnimi normativnimi rešitvami in duhom blagovne produkcije.

Poglejmo na primer, kako o ekonomski racionalnosti ustavnega modela razmišlja Ljubomir Madjar (Društvena svojina i institucionalna struktura samoupravne privrede, Referat za posvet Sredstva v družbeni lastnini, Ljubljana, januar 1986). Našteje velike sistemske pomanjkljivosti ekonomskega (gospodarskega) sistema (motivacijska pomanjkljivost v smislu zanikanja privatnolastninske motivacije, upadanje akumulativne in reprodukcijske sposobnosti gospodarstva, velika nesorazmerja v cenah produkcijskih tvorcev in produktov). Nato ugotovi, da bi kolikor toliko

avtomatsko in neovirano funkcioniranje proklamiranega gospodarskega sistema produciralo trende, ki bi bili povsem skregani z dolgoročnimi in ekonomsko zdravimi cilji in potrebami. Ker se to implicitno ve, se večinoma kot rešitve pojavljajo različne nesistemske intervencije. Vseobsežnejša državna intervencija v vsa gospodarska področja – kar seveda bistveno vnaprej določa tudi številne politične odnose in procese, tako dobiva obliko eksistencialno nujne zaščite proklamiranega ustavnega ekonomskega sistema od siceršnje njegove samodestrukcije kot nujne posledice funkcioniranja njegovih zamišljenih institucionalnih mehanizmov. Gospodarska intervencija se tako kaže kot zlo, ki gospodarstvo rešuje pred destruktivnim funkcioniranjem napačno zasnovanega in slabo operacionaliziranega gospodarskega sistema.

Številni teoretiki in praktiki (čeprav je verjetno prisoten tudi vpliv teritorializacije njihovega mišljenja) pa danes opozarjajo na drugo stran že navedenega zaskrbljujočega dejstva – krepitev države v zadnjem času s sprejemom nekaterih novih gospodarsko sistemskih zakonov spreminja prej interventno podobo države v sedaj povsem legalno. Npr. povečanje možnega števila ukrepov neposrednega nadzora cen (prej štiri, po Zakonu o sistemu družbene kontrole cen pa 9); uvajanje planske hierarhije – smernice kot obvezujoč planski dokument po Zakonu o temeljih sistema družbenega planiranja in o družbenem planu; povečanje pristojnosti organov oblasti glede urejanja pravic do deviz – devizni režimi, ki jih določa zvezni izvršni svet kot osnovo novega deviznega sistema (Zakon o ekonomskih odnosih s tujino). V politični sferi pa gredo v tej smeri predlogi statotov Zveze sindikatov, Zveze socialistične mladine, Zveze komunistov.

Tako bi lahko po navedenem postavili tudi takšne diagnoze stanja in zdravilo, ki se mu sedaj vse očitneje predpisuje: krčevito oklepanje ustavno zakonske normative sedemdesetih let, ki je povsem očitno gospodarsko katastrofalno, nas pelje tja, kamor ne želijo priti ne »branitelji« ne »reformatorji« – v administrativni centralizem. Tudi zato, ker se ne gre v izgrajevanje pozitivne alternative na logiki blagovne proizvodnje tako za ekonomijo kot za politiko.

Odgovor na 2. vprašanje: Vprašanje nujno načenja nekatere »sistemске« (metodološke) dileme Kritične analize. To so predvsem vprašanja sestave delovnih skupin, ki so »obdelovale« njene posamezne vsebinske sklope. Kot lahko očitamo dolgoročnemu programu ekonomske stabilizacije njegovo ekonomistično naravnost (čeprav mnogi menijo, da je stvari tudi v ekonomskem pogledu na številnih področjih vse premalo dorekel in izostril) in morda obžalujemo, da vanj niso vključeni tudi separati, ki so jih pripravljali sociologi, lahko Kritični analizi očitamo njeno pravniško naravnost, miselnost in dikcijo. Zlasti deficitaren je sestav »kritično analitičnega« tima ekonomsko-socioloških znanosti, ki so imele v zadnjih letih povedati obilo kritičnega na račun »uradnega«

sistema (politike). Morda je Ocena delovanja političnega sistema najboljši del celotne Kritične analize prav zato, ker povzema (res s precejšnjim časovnim odlogom, kot smo že omenili) prav spoznanja teh značilnosti, ki se jim nato v nadaljevanju »odreka«. Drugo mnogo bolj zapleteno in celovito področje pa je vprašanje odvisnosti, prepletenosti, konfliktnosti, antagonizma ekonomije in politike, ekonomskega in političnega, katerih konkretizaciji sta končno tudi Dolgoročni program ekonomske stabilizacije in Kritična analiza. Že v vseh znanstvenih, strokovnih, pa tudi dnevno pragmatičnih krogih so se udomačili izrazi, kot so ekonomske zakonitosti, tržna prisila, zakoni tržne konkurence itd. Povsod smo si tudi edini v tem, da jih naša družba in predvsem naše gospodarstvo nujno potrebuje, ker mu bo vse to pripomoglo, da prebrodi sedanjo krizo. To pa je tudi vse, o čemer se lahko sporazumemo. Kakšen trg potrebujemo, za koliko in kakšno planiranje naj si prizadevamo?

Kolikor toliko smo si edini v tem, da zavestna družbena korekcija in vplivanje na stihijne tržne procese (kar je bistvo planiranja in tudi njene »ljudske variante« v obliki samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja) ne moreta potekati na neznanstveni, pragmatični, voluntaristični osnovi po logiki močnejšega – kar so praktični rezultati »dogovorne« ekonomije sedemdesetih let.

Menim, da na tem področju tudi v ekonomski teoriji obstoje velike praznine, deloma tudi zaradi tega, da ekonomska razmišljanja pričenjajo zopet tam, kjer so pred desetimi leti obstala obsežna ekonomska raziskovanja pod skupnim naslovom Privredni sistem SFRJ (na katerih sloni tudi Dolgoročni program ekonomske stabilizacije).

Morda sploh vse naše družboslovne znanosti (ki so ob politiki najbolj angažirane in odgovorne za analizo in presojo našega včeraj – danes – jutri) začenjajo spet razmišljati o problemih tako, kot pred desetletji in več.

Vsekakor lahko rečemo, da nam tudi znanost ne ponuja pretirano dobro argumentiranih rešitev za razreševanje sedanjega jugoslovanskega gospodarstva, političnega, sociokulturnega »čorsokaka«.

Ali sedanje tavanje (lahkotno in pragmatistično sprehajanje!?) družboslovnih znanosti kaže njihove nesposobnosti, neizdelanosti, neizgrajenosti, nepopolnosti političnih, partijskih blokad, ki preprečujejo vsezmožnim znanstvenikom, da odstranijo »medsebojne blokade«, poženejo »razvoj nerazvoja« itd.

Nedvomno je pomembna skupna točka celotne panorame družboslovnih (ekonomskih, socioloških, politoloških, filozofskih, deloma tudi pravnih) znanosti poudarjanje številnih slabosti, nedorečenosti, nesprejemljivosti preteklosti-sedanosti, mnogo teže pa je najti skupne silnice ustreznega razvoja prihodnosti.

V kolikor toliko utemeljeni radikalnosti kritike »vodijo« sociološko ekonomska razmišljanja, vendar se zlasti pri ustnih (kongresi, simpoziji, okrogle mize) in pisnih (raziskave, projekti) oblikah medsebojnega sooče-

nja večinoma pokaže, da ima pač vsaka znanost svoj predmet, metodo in slog proučevanja in da v bližnji prihodnosti ni pričakovati več kot približno zlitje delnih disciplinarnih pogledov in mnenj v eno smer (ne pa kakšne sinergične interdisciplinarne sinteze novih prebojev). Družboslovne znanosti so danes pretežno varno zaprte v lastne plotove. Vzroki so po eni strani objektivnost delitve dela med institucijami, med znanstvenimi vedami, po drugi strani pa v nekakšni pri nas močno prisotni samozadostnosti zapiranja v ozke strokovne, politične, institucionalne, somišljeniške skupine. Veliko govorimo o odločanju in delovanju v zaprtih krogih (za zaprtimi vrati), za čemer naj bi predvsem bolehal naša vrhovna in kvazi vrhovna politična sfera. Polna usta imamo teh primerov. Pogosto pa (hote) pozabljamo na mikrostrukturne vidike oblasti (ki so celo pomembnejši), na to, da imamo tudi v podjetjih, pa tudi (morda še zlasti) v znanstvenih institucijah, celo vrsto nefunkcionalnega hierarhičnega odločanja in delovanja, zapiranja v po lastnem mnenju edino zveličavne in vsemogočne vede, katere člen smo. Vse to so tudi razlogi, da je sicer moderno in »ušesno ter prebavno« prijetno zveneče govorjenje o interdisciplinarnem delu, projektih itd., v resnici pa smo tu še precej bosii.

Imamo pa tudi na tem področju premike, ki lahko prinesejo tudi kaj več. Rekel bi, da zlasti za gospodarske razprave do nedavnega ni bilo značilno tako močno pritegovanje oziroma poseganje na druga, čeprav sorodna in dopolnjujoča disciplinarna področja. Lahko pa rečemo, da je takšna usmeritev tudi simptomatična za nekakšno že prej omenjeno »tavanje« naših družbeno najbolj angažiranih družboslovnih znanosti (ekonomija, sociologija, pravo, politologija, filozofija) – ekonomija išče korene pojavov v drugih vedah oziroma področjih človekovega bivanja in delovanja, druge družboslovne znanosti skušajo izhajati iz ekonomije oziroma gospodarstva. Verjetno je taka usmeritev tudi pravilna, saj predvsem izhaja iz realnih odnosov in procesov družbenoekonomske stvarnosti, ki seveda ne ve in ne priznava znanstveno disciplinarne delitve dela in področij. Vprašanje pa je, kako takšna delitev dela omogoča med in naddisciplinarna soočanja, zlasti še raziskovalno utemeljeno proučevanje relacij ekonomije in politike, ekonomije in prava itd.

V vsaki družbi imamo obliko prevlade politično pravne, normative ureditve nad gospodarsko ureditvijo (čeprav je lahko odnos ekonomskega in političnega sistema tudi obrnjen). Verjetno pa je pomembnejše vprašanje, za kakšno vsebino politike, ki uravnava gospodarstvo, gre – ali za racionalno, znanstveno ali za voluntaristično, totalitaristično (o tem več v razdelku o delovni in nedelovni obliki tripartitnosti subjektov družbene lastnine in samoupravljanja).

Obdobje praktičnega (ne)funkcioniranja političnega in ekonomskega sistema dohodka je dalo (kljub velikim prizadevanjem subjektivnih sil) povsem drugačne rezultate od pričakovanih in željenih (ki jih niti ni treba naštevati, saj jih vsak dan vidimo, slišimo in občutimo). Zaradi gospodarskih in drugih težav smo v našo družbo pričeli vključevati gospodarske

mehanizme in institute, ki so prav tako kot tudi družbena in gospodarska stvarnost v očitni ali prikriti konfliktnosti z ustavnoskopskim modelom ekonomskega in političnega sistema. Zato na teoretično praktičnem področju ekonomije in politike poskušamo najti nove rešitve, dopolnitve (dokumenti Kraigherjeve komisije, Analiza delovanja političnega sistema).

Ena bistvenih pomanjkljivosti sedanjih razprav je zaprto proučevanje problemov in dilem ekonomije in politike, nezadostno upoštevanje njihovih medsebojnih odvisnosti, prepletenosti. Kardeljeva metoda povezovanja ekonomije in politike se v sedanjih razpravah vse premalo pojavlja. Niso nam potrebni citati iz njegovih besedil, potrebna nam je ustvarjalna uporaba njegovega dialektičnega razumevanja in razčlenitve ekonomije in politike.

Zasnova kritične teorije družbene lastnine (Ivan Maksimović, France Černe, Aleksander Bajt, Branko Horvat, Ivan Lavrač) je jedro, ki omogoča celostno oblikovanje blagovnega ekonomskega sistema samoupravne družbe (glej njegovo predstavitev v delu B. Ferfila, Družbena lastnina in razpوتا našega časa, Komunist, Ljubljana 1985). Tako zamišljen ekonomski sistem družbene lastnine je lahko tudi ustrezno izhodišče pri proučevanju problemov, dilem, institucij in zgradbe političnega sistema oziroma izhodišče za snovanje celovite »kritične teorije ekonomije in politike«.

NAJDAN PAŠIĆ

Pot od normativnih projekcij do dejanskih revolucionarnih sprememb

V razpravah o izvorih in vzrokih kriznih pojavov v družbenoekonomskem in v političnem sistemu, ki danes potekajo v celotni Jugoslaviji, pogosto izražajo nasprotna mišljenja. Nekateri menijo, da je glavni koren krize na ekonomskem področju, da tu obstajajo globoke strukturalne motnje, da so ekonomski zakoni zavrti, da je enotno tržišče dejansko razkosano in da je vse to skupaj glavni izvor nadlog in tudi slabosti v delovanju političnega sistema.

Drugi spet zavzemajo gledišče, da je glavni izvor slabosti in težav, s katerimi se soočamo, v samem političnem sistemu, v nekaterih normativnih rešitvah, ki jih vsebujejo ustava in sistemski zakoni. Z drugimi besedami, menijo, da politični sistem z nekaterimi svojimi institucijami ne le omogoča, temveč tudi neposredno spodbuja teritorialno zapiranje, razkosavanja družbene lastnine in široke dezintegracijske procese.

Verjetno je tako v enem kot v drugem gledišču nekaj resnice. Toda če hočemo locirati koren krize, potem bi lahko rekli, da je koren krize na področju ekonomskih in političnih odnosov, to je, da tukaj ni zagotovljene nujne skladnosti, brez katere ne moreta delovati, tako kot bi morala, niti ekonomski niti politični sistem. V koncipiranju in v konstituiranju nekaterih institucij političnega sistema nismo izhajali iz pravilne in precizne ocene realnih odnosov, kakršni so obstajali v določenem trenutku in tudi v trenutku sprejemanja ustave, temveč iz odnosov, ki so projektirani, ki so predpostavljani. Zaradi tega so te institucije dobile značaj normativnih konstrukcij, zgrajenih na zelo negotovih in slabih družbenoekonomskih temeljih.

Protietatistična usmeritev same ustave, njen veliki cilj, da vladanje nad sredstvi razširjene reprodukcije popolnoma preide na združeno delo, in da se »prepove« državni kapital, to je, da se onemogoči razpolaganje s sredstvi družbene reprodukcije s strani državnih družbenopolitičnih skupnosti, je jasna.

Ravno tako je jasna tudi ustavna namera, da se načela samoupravljanja prenesejo s področja združenega dela v ožjem smislu besede tudi na področje mednacionalnih odnosov, kar bi pomenilo, da se vsakemu narodu v okviru Jugoslavije zagotavlja možnost, da na samoupravno-demokratski način upravlja z nacionalnim viškom dela.

In tretje, temeljne ustavne rešitve so usmerjene na to, da se izkoristijo potencialne možnosti za demokratizacijo političnega sistema, ki so dane v predpostavljene in projektiranem, vendar tudi še ne uresničenem položaju človeka v združenem delu. Izhodiščna točka v organizaciji političnega sistema po ustavi ni več »abstraktni državljan«, utopljen v splošno volilno telo, pač pa samoupravno organiziran delovni človek, ki že upravlja z zadevami in s skupnimi interesi v okviru ožjih skupnosti, potem pa se to povezuje in prenaša tudi na širšo družbeno raven preko delegatskega sistema, s čemer dobiva tudi demokracija novo vsebino in se spreminja iz formalne v dejansko.

Ti veliki cilji, vsebovani v ustavi, še niso zdaleč udejanjeni. Nasprotno, mnogi pojavi pričajo o tem, da gre realni tok dogodkov pogosto neposredno v nasprotno smer od tiste, ki je naznačena in normativno trasirana v ustavi. Zakaj?

V želji, da bi nadomestili in »kompenzirali« realno še vedno slab položaj človeka v združenem delu (zaradi nizke stopnje integriranosti samoupravnih produkcijskih odnosov in teritorialne razcepljenosti in zaprtosti združenega dela), smo se zatekli k ekstenzivnemu in nadrobno normativnemu reguliranju osnovnih oblik izražanja in usklajevanja interesov. Tako je bila opravljena ekstenzivna in toga institucionalizacija ožjih parcialnih interesov, povezanih s pripadnostjo k mikrocelicam družbene organizacije – TOZD in krajevnim in interesnim skupnostim. To je bilo storjeno tako s samo ustavo kot tudi s sistemskimi in drugimi zakoni, še posebno pa z Zakonom o združenem delu.

Z institucionalizacijo so parcialni interesi potencirani in preveč poudarjeni, kar otežuje njihovo usklajevanje, še tem prej, ker se zahteva odločanje preko sporazumevanja in dogovarjanja, ne pa preko glasovanja. V določenih primerih, ko gre za tako imenovane »neodtujljive pravice«, se za odločanje zahteva obvezno soglasje vseh udeležencev v procesu odločanja. Zaradi tega je proces odločanja počasen in negotov in se pogosto spreminja v politična pogajanja in zvaja na iskanje kompromisov namesto iskanja optimalnih rešitev z gledišča širše skupnosti.

Podrobna in toga institucionalizacija parcialnih interesov ima tudi druge negativne posledice. Krepi vpliv posredniških in upravljalških slojev, pravice delovnih ljudi pa se spreminjajo v pravice institucij, ki govorijo in delujejo v njihovem imenu. Delavski razred, tako razdeljen z institucionaliziranimi, medsebojno nasprotnimi parcialnimi interesi, zgublja sposobnost neposrednega izražanja širših in splošnih interesov v sami delovni organizaciji, še posebej pa na širši družbeni ravni. Tako se širi prostor za politično posredovanje »zunanjih dejavnikov« in krepi oblast osamosvojenih centrov državne politične oblasti, ki je sicer velik zaradi široko pojmovane in izkoriščene pravice organov družbenopolitičnih skupnosti, da določajo pogoje gospodarjenja.

V praksi se potrjuje dobro znana resnica, da zgolj stihijno spopadanje in konfrontiranje parcialnih interesov ne more zagotoviti spregledanja in udejanjenja splošnih interesov. Institucionalizirani ozki interesi (interesi, razumljeni kot neposredna in trenutna materialna korist) skrivajo izpred oči delovnih ljudi njihove splošne dolgoročne interese. Te negativne tendence še posebej prihajajo do izraza zaradi tega, ker družbenopolitične organizacije, Zveza komunistov, sindikati itn. niso prenesle težišča svoje aktivnosti v osnovne samoupravne organizacije in skupnosti, kjer bi prispevale k širšemu spoznavanju povezanosti ožjih in širših družbenih interesov med samim procesom odločanja o raznih konkretnih vprašanjih, temveč delujejo kot zunanji dejavnik, ki usmerja in opravlja politični pritisk.

Zato, ker znotraj združenega dela niso še ustvarjene čvrste družbeno-ekonomske povezave na širši družbeni ravni, so samoupravne institucije in odnosi, ki jih koncipira in konstituira ustava, zlahka podvrženi birokratski deformaciji in izkrivljanju. Vse te institucije, vse te oblike samoupravnega organiziranja, ki jih normativno fiksira in projektira ustava, dobivajo v dejanskosti svoje birokratske surogate. Dobivamo vtis o izjemni spretnosti in sposobnosti profesionalnega politično-upravljalškega sloja, da si samoupravne institucije, normativno določene z ustavo, podredi potrebam krepitve svoje vladavine nad združenim delom.

Tako se temeljne organizacije združenega dela – namesto da bi bile nosilke svobodnega in vsestranskega združevanja dela in sredstev ne glede na teritorialne meje – začenjajo spreminjati v glavno oporišče skupinsko-lastniškega egoizma in monopolizma.

Interesne skupnosti, ki bi morale družbo osvoboditi etatističnega

vmešavanja v odnose med področjem materialne proizvodnje in področjem družbenih služb, se spreminjajo v sistem paradržavnih institucij, ki povzročajo, da je aparat birokratskega posredovanja še bolj zapleten in okorel.

V senci ustavno projektiranega delegatskega sistema, ki bi moral zagotoviti stalno in neposredno zvezo med samoupravljanjem v osnovnih samoupravnih organizacijah in skupnostih ter centri političnega odločanja v družbenopolitičnih skupnostih od občine do federacije, se razvija nek paralelen, neformalen, vendar dejansko zelo močan mehanizem odločanja, zasnovan na sporazumevanju in dogovarjanju političnih vrhov znotraj vsake družbenopolitične skupnosti, zaradi česar sam delegatski sistem zgublja svoj dejanski demokratični pomen in smisel.

To kvarjenje in izkrivljanje temeljnih samoupravnih institucij je zelo pomembno dejstvo, ki mora biti predmet temeljne in kontinuirane teoretske in znanstvene analize in kritike. Če tega ni, preti nevarnost ustvarjanja nekega sistema normativnih fikcij, ki maskirajo dejanske družbene odnose in zmanjšujejo sposobnost organiziranih socialističnih sil, da te odnose razkrijejo in spreminjajo.

Da bi se izmotali iz mreže normativnih fikcij, moramo zastaviti konkretna vprašanja, ki ne upoštevajo le-to, kaj naj bo, temveč tudi, kaj je.

Prvo tako vprašanje je, kdo pravzaprav odloča, ali odloča (kot piše v ustavi) delovni človek in državljani v svojih samoupravnih organizacijah in skupnostih ali odločajo v njegovem imenu te institucije? Namesto da bi bile te institucije instrument delovanja delovnega človeka, se v praksi spreminjajo v oblast nad njim. Če je vse predpisano in regulirano »od zgoraj«, kaj potem ostaja za svobodno iniciativo delovnih ljudi in udeležanje mnogih drugih dejanskih interesov, ki niso dobili institucionalne lupine?

Drugo tako vprašanje je, kdo je s kom izenačen v samem procesu odločanja in ali so po svojem položaju in v svojih pravicah in po možnostih vplivanja na odločitve enaki sami delovni ljudje ali pa so enake institucije, ki so si pridobile monopol, da jih predstavljajo? Kaj pomeni za dejansko enakost delovnih ljudi, če ima nek TOZD z dvajsetimi gostinskimi delavci v neki sestavljeni organizaciji združenega dela isto specifično težo in isti vpliv na sprejem bistvenih odločitev kot drugi TOZD s petstotimi ali tisoč delavci v proizvodnem podjetju iste delovne ali sestavljene organizacije združenega dela? Mar se tu enakost institucij ne obrača proti enakosti ljudi?

Gotovo je, da taki odnosi ogrožajo možnost delavskega razreda, da izrazi svojo voljo in svoje avtentične interese na širši družbeni ravni. Le-ta pogosto ne more izraziti svoje volje niti v okviru ene delovne organizacije. Neka mala skupinica ljudi v nekem TOZD, ki je dobila monopol zastopanja določenega parcialnega interesa, lahko blokira odločanje o življenjsko pomembnih vprašanjih širšega delovnega kolektiva, o čemer obstaja

soglasje 95% delovnih ljudi, zaposlenih v določeni delovni organizaciji ali v SOZD. Stalne medtozdovske vojne odpirajo širok prostor za politično razsojanje, za ponovno krepitev in reprodukcijo oblasti upravljalkega sloja nad združenim delom. Ravno zato, ker je upravljanje delavcev z dohodkom določeno z ustavo kot njihova neodtujljiva pravica, moramo to pravico zaščititi pred uzurpacijami, ki se jih poslužujejo same institucije, ustanovljene, da te interese ščitijo.

Podobno je tudi z brezprizivno pravico nacij, da odločajo o »nacionalnem višku dela«. Kdo danes – v imenu nacije – odloča o nacionalnem višku dela v naši mnogonacionalni federaciji? Mar je to res emancipiran, samoupravno združen delavski razred vsake posamezne nacije ali pa so to upravljalke strukture v vrhu republiških ali pokrajinskih držav, ki so si prisvojile monopol predstavljanja in razlaganja nacionalnih interesov v vsakem konkretnem primeru? Interesi, ki jih narodi in narodnosti skupaj uresničujejo v federaciji, imajo ogromen pomen za vsakega od njih. Gre za take interese, kot so nacionalna neodvisnost, teritorialna integriteta, enoten produkcijski odnos, enotne osnove političnega sistema, enakost in enakopravnost delovnih ljudi in občanov ne glede na njihovo teritorialno pripadnost, enotno jugoslovansko tržišče kot pogoj ekonomske racionalnosti in napredka.

Nacionalni interesi se v vsej svoji kompletnosti ne morejo ustrezno izraziti le skozi prizmo izvršnih in upravnih organov republiških in pokrajinskih držav. Če te interese opazujemo le skozi to prizmo, vodi to k teritorialni avtarkiji in v graditev posebnih psevdosamozadostnih »nacionalnih ekonomij«. Taka razkosanost gospodarskega področja škoduje tudi vsem nacionalnim interesom in delavskemu razredu v celoti. Zato je učinkovito delovanje federacije tako pomembno ravno z gledišča tistih vitalnih skupnih interesov, zaradi katerih so se narodi in narodnosti Jugoslavije tudi združili v jugoslovansko federacijo.

Kritična analiza delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja temeljno obravnava in v glavnem točno ocenjuje, kaj se je pokazalo kot pomanjkljivost in deformacija v delovanju političnega sistema. Na nekaterih mestih, kot je to tudi pokazala razprava o Kritični analizi, obstaja neskladje med ostrimi kritičnimi ocenami in tistim, kar se predlaga kot »zdravilo« oziroma kot rešitev. Moremo priznati, da je Kritična analiza v tem pogledu plačala svoj davek iluziji, da se dejanske probleme lahko razreši znotraj forumov s pogodbami, dokleaj smemo iti v predlaganju sprememb. Kot je rečeno tudi v sklepih centralnega komiteja ZKJ, bo del teh pomanjkljivosti gotovo odstranjen s široko javno razpravo in razpravo, ki poteka o tem pomembnem dokumentu. Zato se v sklepih tudi pravi, da mora biti ta razprava, ki bo dalje gradila na temeljih, ki jih je postavila Kritična analiza, dejansko nadaljevanje tiste široke demokratične razprave in up vse kritične razprave, ki je potekala v vseh partijskih organizacijah in v širši politični javnosti ob načrtu sklepov 13. seje centralnega komiteja.

Zboljšati organiziranost in upravljanje združenega dela

1. Potrebujemo »zdravo« *temeljno organizacijo*

Kritična analiza delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja posega tudi na področje organiziranosti in samoupravljanja v združenem delu. To pomeni, da je v njej »politični sistem« *pojmovan in obravnavan dokaj široko. Da je to prav in potrebno, ni treba posebej utemeljevati, saj je v socialističnem samoupravljanju povezanost proizvodnje in politike še tesnejša kot v drugih družbenih sistemih. Pri tem puščam zaenkrat ob strani vprašanje, ali sta stopnja in smer vpliva ene na drugo najustreznejši.*

Po opredelitvah kritične analize naj bi temeljna organizacija še naprej ostala izhodiščna oblika organiziranja združenega dela. To izhodišče je sprejemljivo in utemeljeno. Temeljne organizacije so se doslej kljub mnogim pomanjkljivostim vendarle uveljavile kot dobra oblika združevanja dela in sredstev ter upravljanja. Kritična analiza ugotavlja tudi številne pomanjkljivosti pri organiziranju in funkcioniranju temeljnih organizacij. Pri tem pa menim, ponuja premalo uporabnih rešitev. Skratka, predlogi v njej zdaleč ne omogočajo, da bi na njihovi podlagi odpravili pomanjkljivosti funkcioniranja temeljnih organizacij.

Pravzaprav vse, kar je pomembno novega v tem dokumentu in se nanaša na temeljno organizacijo, je zahteva, da naj bi odločitve o organiziranju ali reorganiziranju (kakor v zadnjem času imenujemo dejansko razpuščanje temeljnih organizacij) temeljile na strokovnem elaboratu. Ta zahteva je logična in jo je treba podpreti. Tako pomembne odločitve, kot je odločitev o organiziranju ali razpustu temeljne organizacije, nikakor ne bi smele temeljiti na neargumentirani takšni ali drugačni volji delavcev. Prav takšna neargumentirana volja je bila razlog za dosedanje napake pri organiziranju. Seveda pa bi težko rekli, da je bila to dejansko neargumentirana volja večine zaposlenih. To je bila volja posameznikov iz delovne organizacije ali iz okolja, ki pa so jim delavci na zboru in kasneje na referendumu sledili. Tako jim sledijo tudi sedaj, ko predlagajo razpuščanje temeljnih organizacij. Poleg tega pa so elaborati o razpuščanju tako medli in po vsebini takšni, da bi jih lahko uporabili tudi kot utemeljitve za organiziranje temeljnih organizacij, če bi v sklep zapisali drugačen predlog (organizirati namesto razpustiti). S pristranskimi informacijami je delavce, od katerih velik del objektivno ni sposoben samostojno oceniti predlogov strokovnih služb ali vodilnih delavcev, mogoče zavesti v različne odločitve. Deloma k temu prispeva tudi splošno ozračje v družbi, ki je bilo pred desetimi in manj leti v prid temeljnim organizacijam, sedaj –

v času gospodarske krize – pa se ustvarja prepričanje, da so to krizo povzročile prav temeljne organizacije.

Vendar so se razmere iz časov začetnega organiziranja temeljnih organizacij bistveno spremenile. Med dosedanjim delovanjem temeljnih organizacij so bile opravljene številne strokovne in znanstvene analize. Sedaj imamo že na razpolago znanstveno utemeljeno in dognano koncepcijo temeljne organizacije, ki opredeljuje temeljno organizacijo kot: a) gospodarsko učinkovito; b) samoupravno uspešno in c) razvojno sposobno organizacijsko obliko združenega dela. Zato za neustrezno organiziranje temeljnih organizacij ni več mogoče kriviti pomanjkljivih strokovnih podlag, ampak kvečjemu nepoznavanje teh podlag ali njihovo zavestno opuščanje. Zato bi kazalo pri spremembah ustrezne zakonodaje vztrajati pri možnosti in pravici zunanjih strokovnih institucij, da se vključijo v presojo ustreznosti predloga oziroma strokovnega elaborata za organiziranje ali razpuščanje temeljnih organizacij.

Organiziranje temeljnih organizacij moramo obravnavati z dveh vidikov. En vidik je tehnološko-poslovni proces; drugi pa porazdelitev oblasti. Glavna pomanjkljivost dosedanjega organiziranja temeljne organizacije, ki je Kritična analiza ne identificira in zanjo ne ponuja nikakršnih rešitev, je, da so z vidika tehnološkega in poslovnega procesa temeljne organizacije organizirali po enem obrazcu, po enem modelu. Ta proces je po različnih dejavnostih toliko specifičen, da uporaba enotnega obrazca ni mogoča. Enoten obrazec je ali toliko splošen, da enostavno ni v pomoč pri praktičnem organiziranju, ker je vse praktične rešitve treba še izdelati, ali pa je toliko konkreten, da ustreza le za nekatere dejavnosti in nekatere okoliščine; za vse druge pa je že omejujoč in neustrezen. Pravniški prijem, strpati vse v en model, ima seveda to prednost, da izgleda enostaven. Pomanjkljivosti takšne »enostavnosti« pa so tolikšne, da jo kaže odločno zavrniti.

Organizacija je sredstvo, s katerim dosegamo cilje, ki si jih (v družbi) postavimo. Ni sama sebi namen, niti sama svoj cilj. Zato je tudi organiziranje temeljnih organizacij treba presojati z vidika cilja oziroma ciljev, ki naj bi jih z njimi dosegali. Čeprav med cilji, ki naj bi jim služile temeljne organizacije, navadno navajamo predvsem razvijanje samoupravljanja, omogočanje delavcem, da bi imeli na razpolago prikladno organizacijsko obliko za obvladovanje celotne družbene reprodukcije, pa organiziranje temeljnih organizacij ne more biti ukrep na škodo gospodarske učinkovitosti gospodarstva. Gre za imperativ, da se mora samoupravni način produkcije dokazati kot gospodarsko vsaj enako ali celo bolj uspešen, kot pa so drugi načini. Sicer samoupravljanje nima perspektive, nima lastnosti, ki bi ga opredeljevala kot objektivno naprednejši način proizvodnje in upravljanja od drugih načinov. Zanemarjanje tega namena dejansko degradira samoupravljanje, kar se v današnjih razvitih in vsestranskih mednarodnih odnosih tudi zelo hitro pokaže. Prav naše gospodarske napake so naredile največjo škodo samoupravljanju. Teh napak pa je

toliko in so takšne, da se človek sprašuje, ali gre le za neumnost, za neznanje ali celo za kaj več.

Ustrezne tehnološke poslovne podlage temeljnih organizacij je mogoče realno določiti le za vsako panogo dejavnosti posebej. Zato bi kazalo vztrajati pri uresničitvi možnosti, ki jo je nakazal že zakon o združenem delu, da je namreč treba z družbenimi dogovori po panogah podrobneje določiti pogoje za organiziranje temeljnih in delovnih organizacij. Pri podrobnejši opredelitvi tehnoloških in poslovnih pogojev za uspešno funkcioniranje temeljnih organizacij pridemo do sklepa, da je treba razlikovati med več vrstami temeljnih organizacij:

1. Temeljne organizacije, pri katerih kot proizvodni tvorec ali kot determinanta poslovnega procesa ne nastopa (neposredno) zemlja. Med takšnimi temeljnimi organizacijami je nujno razlikovati naslednje tipe:

1.1 Temeljne organizacije fazne proizvodnje. Te opravljajo le del celotnega proizvodnega procesa, ki se ga sicer v celoti opravlja v delovni organizaciji.

1.2 Temeljne organizacije dopolnilne (komplementarne) proizvodnje. To so temeljne organizacije, ki sicer same proizvajajo celovite in zaokrožene proizvode ali storitve, ki jih ali vgrajujejo v skupen proizvod z drugimi temeljnimi organizacijami v delovni organizaciji ali pa neposredno prodajajo na trgu. Z delovno organizacijo jih veže le tisti del proizvodnje, ki jo vgrajujejo v skupni proizvod, s katerim ustvarjajo tudi skupni prihodek.

1.3 Temeljne organizacije nepovezane (celovite, zaokrožene) proizvodnje. Te vsaka zase proizvajajo različne končne izdelke, ki jih v pretežni meri ali v celoti tudi neposredno same prodajajo na trgu, kjer kupujejo tudi večino surovin ali vse surovine oziroma storitve, potrebne za svojo dejavnost.

2. Temeljne organizacije, pri katerih kot determinanta organiziranosti nastopa prostorska razmestitev. Med takšnimi kaže razlikovati vsaj dva tipa:

2.1 Temeljne organizacije pri katerih je kot neposredni proizvodni tvorec udeležena zemlja (rudniki, elektrarne, kmetijske, gozdarske itd. organizacije). Pri njih lahko gre za podobno ali celo identično proizvodnjo, vendar so zaradi prostorske razmestitve in oddaljenosti organizirane posebej. Pri teh je temeljno vprašanje, kako določiti minimalne pogoje gospodarjenja, tudi zaradi razlik v renti.

2.2 Temeljne organizacije, pri katerih so uporabniki njihovih storitev (redkeje tudi proizvajalci) prostorsko razpršeni in temu primerno je potrebno prilagoditi tudi organiziranosti temeljnih organizacij (npr. trgovina na drobno).

Ker se temeljne organizacije obvezno združujejo v delovne organizacije, mora združevanje temeljiti na objektivnih skupnih interesih. Takšen objektivni skupni interes je tehnološki in poslovni proces (Kardelj). Zato, recimo, temeljne organizacije dopolnilne proizvodnje kaže povezovati v

delovno organizacijo le, če zadosten del proizvodnje vgrajujejo v skupni proizvod (minimalni delež je mogoče realno določiti le po panogah). Temeljne organizacije nepovezane (konglomeratne, raznorodne) proizvodnje pa nimajo takšne objektivne dolgoročne podlage za združevanje v delovno organizacijo.

Z vidika porazdelitve oblasti je mogoče temeljne organizacije obravnavati bolj enotno, vendar se mora ta vidik prilagoditi poslovno tehnološkemu procesu. To je vidik samoupravne organiziranosti, ki pa je mnogo bolj fleksibilna, kot pa je kratkoročno fleksibilen poslovno proizvodni proces. Objektivni skupni interesi morajo biti tudi subjektivno spoznani, da postanejo dejansko delujoči. Res je tudi, da jih kratkoročno lahko nadomestijo subjektivni interesi. Vendar bo »zdrava« le temeljna organizacija, ki bo delovno povezana z objektivnimi in dolgoročnimi interesi.

Skupni objektivni interes, temelječ na tehnologiji in skupnem poslovanju, omogoča tudi ustrezno razporeditev poslovnih funkcij. Gre predvsem za to, da skupni interes temeljnih organizacij narekuje tudi skupno opravljanje nekaterih poslovnih funkcij. Tega skupnega interesa pa pri konglomeratnih temeljnih organizacijah enostavno ni, vsaj ne na dolgoročni podlagi.

Na omejenem prostoru seveda ni mogoče zajeti vse problematike organiziranja temeljnih organizacij. Kljub temu menim, da bi navedena izhodišča kazalo vgraditi v Kritično analizo in tudi v zakonodajo, ki bo na njej temeljila.

2.0 O samoupravnem odločanju

Glede te problematike je Kritična analiza zgovornejša in tudi ponuja vrsto konkretnjših rešitev. Številne med njimi, kot, recimo, zahtevo po odpravi večkratnega odločanja o istih zadevah, bi kazalo odločno podpreti; tako tudi številne druge. Vsekakor ocenjujem, da so predlagane rešitve nezadostne, da bi dosegli temeljni namen, kot ga opredeljuje sama kritična analiza: zagotavljanje pogojev za uresničevanje samoupravnih proizvodnih odnosov (str. 61).

Temeljni problem je verjetno vprašanje posrednosti – neposrednosti pri uresničevanju samoupravnega odločanja. Temu vprašanju pa so se v Kritični analizi v veliki meri izognili – vsaj kar se tiče odločanja v združenem delu. Nastane celo vtis, da obstajajo predlogi za zmanjševanje pristojnosti zborov delavcev. S tem pa prihajamo v kontradikcijo: na eni strani celotni sistem razvijamo zato in tako, da bi služil delavcem, za obvladovanje celotne družbene reprodukcije, na drugi strani pa praktično omejujemo vlogo večine na razprave, dajanje predlogov, obveščanje, itd.; odločali pa naj bi na zborih le o tistem, kar je posebej naštet. Torej tako kot da bi se na določen način bali delavcev.

Ta strah pred delavci verjetno izvira z dejstva, da so številni zbori

delavcev slabo delovali, da niso dosegali svojega namena, da so se spreminjali v formalizem in tudi obliko manipuliranja z delavci. Takšno neustrezno funkcioniranje zborov delavcev pa je skoraj nujno, če ne zagotovimo ustreznih možnosti za njihovo delovanje. Skoraj nujno je, da ima zbor, ki se ga udeležuje nekaj stotin delavcev (in niso tako redke temeljne organizacije, ki štejejo nad, recimo, petsto zaposlenih), lahko le informativno vlogo, da se na njem le formalno razpravlja in potrjuje itd., ne more pa imeti delovnega značaja. Toda rešitev problema ni v tem, da zborom jemljemo pristojnosti. Rešitev je v tem, da jim zagotovimo ustrezne možnosti za delo. Sicer je to korak nazaj v samoupravljanju: najprej država omejuje pristojnosti OZD, znotraj OZD pa jih potem koncentriramo v delegatskih organih; večini delavcev je taka vloga v organizaciji omejena na opravljanje delovnih nalog. Rešitev problema vidim v sočasni krepitvi zborov delavcev in delavskega sveta (Kritična analiza poudarja le krepitev delavskega sveta). Empirične analize procesov odločanja v OZD namreč vedno znova potrjujejo, da delavci želijo več odločanja, pri katerem so neposredno navzoči, pri tem pa prav nič ne podcenjujejo delavskega sveta.

V neposredno odločanje delavcev bi kazalo prenesti čimveč tistih odločitev, ki so rutinske narave, neposredno povezane z delovnimi razmerami in upravljanjem na ravni delovnega mesta in delovne skupine. Takšne odločitve nekateri tudi opredeljujejo kot »interesne odločitve« v ožjem pomenu. Te odločitve naj bi delavci sprejemali v delovni skupini (samoupravni delovni skupini, delovni entoti, itd.). Zato bi bilo smotno, da bi tudi Kritična analiza uvedla pojem samoupravne delovne skupine, ki ga, recimo, vsebuje predlog resolucije za 10. kongres ZK Slovenije. S tem bi bistveno povečali dejansko aktivnost delavcev; omogočili bi, da dejansko upravljajo tudi delovni proces, gospodarijo na ravni, na kateri imajo sami neposredno vpliv; itd. Obenem bi razbremenili višje ravni odločanja in s tem celotni proces samoupravnega odločanja bistveno racionalizirali. Samoupravna delovna skupina lahko deluje tudi kot delni zbor delavcev. (Celotni koncept samoupravnih delovnih skupin sem razložil, npr. v članku: B. Kavčič, Samoupravna organizacija dela, Delavska enotnost, Ljubljana, 1982, str. 59–77). Tako bi se zbor delavcev temeljne organizacije dejansko sestajal le za opravljanje dolžnosti, ki jih velika skupina lahko opravi.

Istočasno bi kazalo krepiti pristojnosti delavskega sveta temeljne in delovne organizacije pri odločanju o vprašanjih, ki so skupnega pomena za celo temeljno organizacijo in o vprašanjih, ki so strokovno bolj zahtevna. Delavski svet temeljne organizacije ali enovite delovne organizacije bi bil sestavljen iz delegatov samoupravnih delovnih skupin. S tem bi bila zagotovljena realna in delujoča delegatska baza, delegati bi dobili smernice za svoje obnašanje in bi tudi (moralno) poročati bazi. Obenem pa je manjša skupina primerna za temeljitejšo in zahtevnejšo obravnavo bolj zapletenih vprašanj poslovne politike, organizacije dela, združevanja dela

in sredstev, itd. Takšna ureditev bi razbremenila delavske svete obravnave številnih drobnih problemov, ki so vsaj časovno zelo obremenjujoče.

Samoupravne delovne skupine kot naslednice nekoliko starejših delovnih, ekonomskih in drugih enot (šestdeseta leta) so se v Sloveniji široko uveljavile. Skoraj ni delovne organizacije, ki jih ne bi imela, čeprav v različnih funkcijah. Uveljavljajo se tako kot oblika, na podlagi katere delavci sami organizirajo delovni proces, pa tudi kot oblika upravljanja. Zato se sprašujem, kako da v Kritični analizi o takšnem pojavu niti besede. Posebej zato, ker so se uveljavile kot oblika organiziranja od spodaj navzgor, kot realna potreba v temeljnih in delovnih organizacijah, ki ni bila uvedena z zveznim ali republiškim zakonom.

3. Dileme poslovodnega organa

Položaj in naloge poslovodnega organa so verjetno najbolj slikovita ponazoritev težav in nedodelanosti zasnove samoupravne organizacije združenega dela. Gre za dejansko konfliktno stanje. Na eni strani jih vse bolj opredeljujemo kot odgovorne za gospodarsko uspešnost organizacije združenega dela, na drugi strani pa je zahteve za uresničevanje samoupravljanja mogoče dokaj nedvoumno razumeti kot omejevanje njihove oblasti. Na eni strani ugotavljamo, da imajo na njihovo postavljanje in razreševanje odločujoč vpliv dejavniki zunaj OZD, na drugi pa jih legalno imenuje delavski svet. Na eni strani so odgovorni družbenopolitični skupnosti za zakonitost poslovanja, na drugi strani pa delavcem in delavskemu svetu v OZD. Njihovo poslovanje in položaj uravnava nad 700 predpisov, kar je gotovo dokaz družbene zmedenosti glede tega področja. Na eni strani jih zadolžujemo za uspešnost in krivimo za neuspešnost gospodarjenja, na drugi pa za to nimajo potrebnih pooblastil. Če odločene posežejo v procese odločanja, hitro dobijo etiketo tehnokratov, tehnomanagerjev itd.

Kritična analiza se večine teh vprašanj dotika, in to je nedvomno njena prednost. Prav tako menim, da kaže odločno podpreti v tej analizi izraženo zahtevo, da naj imajo ključno vlogo pri izbiri poslovodnega organa delavci v organizaciji sami. To pomeni, da Kritična analiza zagovarja koncept, da je poslovodni organ organ kolektiva, ne pa družbenopolitične skupnosti, države ali koga drugega. Zaradi družbene lastnine se pa družbenopolitična skupnost v celoti svojemu vplivu na izbiro tega organa tudi ne more odreči.

Več treznega, kritičnega in celovitega premisleka pa zaslužijo predlogi Kritične analize za ločitev upravljanja od poslovodstva, za osamosvojitve poslovodnih organov ipd. (str. 101–102). Čeprav teze niso povsem jasne in do kraja izvedene, vendarle zbujajo nekaj pomislekov. Zahteva po ločevanju poslovođenja od upravljanja lahko pomeni predlog za vzpostavljanje dvojne oblasti v organizacijah združenega dela. Na eni strani je to poslo-

vodna linija, ki je odgovorna za uspešnost in ima za to potrebna pooblastila (je osamosvojena). Na drugi strani je samoupravna linija, ki naj bi bila omejena predvsem na kontrolno vlogo. Menim, da bi bila takšna dvojnost hudo nevarna, saj pomeni ločevanje kolektiva v dve skupini. Obenem je povsem nerealno pričakovanje, da bi delavci lahko izvajali kontrolno funkcijo. Za to enostavno ni možnosti. So premalo organizirani in preslabo obveščeni. Vse doslej nismo mogli razviti informacijskega sistema, ki naj bi delavcem dajal ustrezno informacijsko podlago za upravljanje. Naenkrat pa naj bi, ne vem, od kje, imeli ustrezno informacijsko podlago za presojanje uspešnosti poslovnega organa, recimo enkrat letno (kot, npr., predlaga Goldstein: Prijedlog 1985). Obenem pa to nujno pomeni postopno odpiranje delavcev od upravljanja. Ker ne bi bili odgovorni za posledice svojega odločanja (to odgovornost naj bi prevzel poslovodni organ), bi tudi ne bili odgovorni za odločanje. Oziroma obratno: če je poslovodni organ odgovoren za uspešnost OZD, mora imeti tudi ustrezna pooblastila glede odločanja.

Vsekakor je to bistven odmik od začetne zamisli o delavskem samoupravljanju. Če je zavesten in nameren, bi ga kazalo bistveno temeljiteje premisliti in utemeljiti. Če pa je rezultat površnega in delnega razmišljanja, bi ga kazalo temeljito popraviti. Nekatere teze namreč vse preveč spominjajo na dileme in njihove rešitve, s katerimi so se ukvarjali v Sovjetski zvezi neposredno po revoluciji.

Mitingška demokracija pri odločanju in podrejanju volje tisočev volji enega pri izvajanju – to je pripeljalo do »jedinonačalija« in do znanih posledic. Prav ta sistem upravljanja tovarn je bil glavna točka kritike v Titovem govoru ob sprejemanju prvega zakona o samoupravljanju. Nujna sestavina »jedinonačalija« je seveda tudi močan državni aparat, ki kontrolira »jedinonačalnika«. Vloga delavcev je v tem, da pridno delajo in izboljšujejo delovno disciplino. Ta koncept tudi v Sovjetski zvezi v zadnjem desetletju vse bolj korigirajo in razvijajo demokracijo (»samoupravljanje«) v okviru delovnih skupin (brigadna organizacija dela).

Druga možna posledica pa je sprememba družbene lastnine v delničarsko kolektivno lastnino. Potem bi delavci-delničarji na podlagi dobička kontrolirali uspešnost svojega vodstva, ki bi bilo na tak način tudi odgovorno delavcem.

Menim, da takšne rešitve niso sprejemljive in da je za samoupravni socialistični sistem združenega dela treba rešitve iskati v drugi smeri. To je v krepitvi vpliva delavcev na upravljanje organizacij in v krepitvi njihove odgovornosti za upravljanje. To pa pomeni, da, prvič, država bistveno zmanjša svoje vmešavanje in omejevanje; drugič pa povečano stopnjo sodelovanja poslovodnih in drugih delavcev. Ni mogoče uresničiti teze, da naj delavci upravljajo (odločajo), poslovodni organ pa je odgovoren za uspešnost. Nasprotno, potrebno je, da delavci in poslovodni organi medsebojno sodelujejo pri upravljanju in izvajanju in da so za to skupno odgovorni, seveda v skladu s svojim vplivom in vlogo v procesu odločanja,

koordiniranja in izvajanja. Nujno se je skupno usmeriti na reševanje skupnih problemov in ne izgubljati časa in energije za razmejevanje pristojnosti. Proces upravljanja, poslovanja in izvajanja je tako prepleten, da posameznih delov ni mogoče ostro razdeliti. Takšni poskusi so bili že narejeni v drugi polovici šestdesetih let, pa so se pokazali kot neuspešni. Zakaj ponavljati dejanja, za katera smo že ugotovili, da so napačna? Sedanje stanje pa seveda ni dobro in ga je treba spremeniti.

Tudi ta problem zahteva podrobnejšo in temeljitejšo razčlemba.